

Klaipėdos kraštas Tarybų Lietuvos sudėtyje 1945–1948 metais: probleminiai klausimai ir teisiniai aspektai

Rubenas Bukavickas

Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Herkaus Manto g. 84, Klaipėda
el. p. rubenas.bukavickas@gmail.com

Santrauka. Remiantis 1944–1948 m. publikuotais TSRS ir Tarybų Lietuvos vadovybių pasisakymais Klaipėdos krašto priklausomybės klausimais, šiame straipsnyje analizuojami probleminiai Klaipėdos krašto tapimo Tarybų Lietuvos teritorijos, buvusios Tarybų Sąjungos sudėtyje, dalimi klausimai ir teisiniai aspektai. Atskleidžiama, kokią politiką vykdė Tarybų Lietuvos vadovybė 1944–1946 m., kaip Klaipėdos krašto priklausomybė Tarybų Lietuvai buvo pristatoma sąjunginėje ir respublikinėje spaudoje 1944–1946 m. Taip pat, remiantis 1946–1948 m. vykusiais rinkimais į TSRS ir Lietuvos TSR Aukščiausiąsias ir vietines tarybas bei TSRS ir Lietuvos TSR aukščiausiųjų valstybės valdžios organų 1945–1948 m. priimtais teisės aktais, atkurama Klaipėdos krašto tapimo Tarybų Lietuvos teritorijos dalimi eiga.

Esminiai žodžiai: Antrasis pasaulinis karas, Rytų Prūsija, Tarybų Sąjunga, Tarybų Lietuva, Lietuvos TSR, Klaipėdos kraštas, Karaliaučiaus sritis, rinkimai, Konstitucija.

Abstract. Referring to the statements of the USSR and Soviet Lithuanian leaderships about the belonging of the Klaipėda Region which were published in 1944–1948, the article focuses on the analysis of the issues and legal aspects related to the Klaipėda Region becoming a part of Soviet Lithuania, which was a constituent part of the Soviet Union. It is revealed what politics was pursued by the Soviet Lithuanian leadership in 1944–1946 and how the belonging of the Klaipėda Region to Soviet Lithuania was presented in the union and republican press of 1944–1946. Also, referring to the elections to the USSR and the Lithuanian SSR supreme and local councils held in 1946–1948 as well as the USSR and the Lithuanian SSR legal acts adopted by supreme authorities in 1945–1948, the course of the Klaipėda Region becoming a part of the territory of Soviet Lithuania is reconstructed in the article.

Keywords: World War II, East Prussia, Soviet Union, Soviet Lithuania, Lithuanian SSR, Klaipėda Region, Königsberg Region, elections, constitution.

Įvadas

Karaliaučiaus miestas ir greta esantis rajonas paprastai yra tapatinamas su Karaliaučiaus sritimi (Kaliningrado sritimi)¹. Toks tapatinimas leidžia daryti prielaidą, kad Karaliaučiaus miestas ir greta esantis rajonas bei istorinis Klaipėdos kraštas² nėra susiję, jog tai yra du atskiri „objektai“, iš kurių pirmasis atitinka teiginį, kad Karaliaučiaus miestas ir greta esantis rajonas perduoti Tarybų Sąjungai 1945 m. Potsdamo konferencijos nutarimu, o antrasis – jog Klaipėdos kraštas 1945 m. buvo gražintas Tarybų Lietuvai kaip Vokietijos reicho (toliau – Vokietija) 1939 m. aneksuota Lietuvos Respublikos teritorija. Tačiau tokiai loginei sekai prieštarauja TSRS Aukščiausiosios Tarybos (toliau – AT) Prezidiumo 1946 m. balandžio 7 d. įsakas „Dėl Karaliaučiaus srities sudarymo RTFSR sudėtyje“³. Šiame teisės akte nurodyta sudaryti Karaliaučiaus sritį Karaliaučiaus mieste ir greta esančiame rajone ne taip, kaip tai buvo suformuluota Potsdamo konferencijos pranešime, bet „Karaliaučiaus miesto teritorijoje ir greta jo esančiuose rajonuose su centru Karaliaučiaus mieste“. Teisės akto formuluotės pakeitimas ir faktas, jog Klaipėdos kraštas nebuvo minimas teritoriniuose Sąjungininkų susitarimuose, kelia klausimą: kokią Rytų Prūsijos teritorijos dalį apėmė Tarybų Sąjungai perduotas Karaliaučiaus miestas ir greta esantis rajonas – tik šiaurinę jos dalį ar šiaurinę jos dalį su Klaipėdos kraštu? Kitas kylantis klausimas: kaip Klaipėdos kraštas tapo Tarybų Lietuvos⁴ teritorijos dalimi? Atsakymą į šiuos klausimus paveikė įvairios istorinės ir teisinės interpretacijos bei politinės spekuliacijos Tarybų Sąjungai perduotos Vokietijos teritorijos dalies tema. Šiame straipsnyje nesiekama pateikti minėtos problemos vertinimo, bet bandoma atskleisti, kaip Klaipėdos krašto „išvadavimas“ ir jo „grąžinimas“ Tarybų Lietuvai bei jo padėtis Tarybų Lietuvos sudėtyje buvo pristatomi Tarybų Sąjungos, tarp jų ir Tarybų Lietuvos, viešojoje erdvėje 1944–1948 m., išryškinant Klaipėdos krašto tapsmo Tarybų Lietuvos teritorijos dalimi teisinius aspektus. Klausimai svarbūs aiškinantis sociokultūrinių ir socioekonominių transformacijų, vykusių Klaipėdos krašte po jo įtraukimo į Tarybų Lietuvos sudėtį, specifiką. Pavyzdžiui, kodėl iškilo Klaipėdos krašte likusio kilnojamojo

---

¹ Šiame straipsnyje sąvoka *Karaliaučius* vartojama kaip sąvokos *Kėnigsbergas* atitikmuo, nes lietuvių kalboje ir lietuviškoje istoriografijoje yra įsitvirtinusi lietuviška šios sąvokos forma.

² Šiame straipsnyje Klaipėdos kraštas yra suprantamas kaip neegzistuojantis administracinis-teritorinis vienetas.

³ *Об образовании Кенигсбергской области в составе РСФСР. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 7 апреля 1946 года. Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г. Редактор сборника Л. И. Мандельштам. Москва, 1956, с. 47.*

⁴ Šiame straipsnyje sąvoka *Tarybų Lietuva* vartojama kaip *Lietuvos TSR* sinonimas. *Lietuvos TSR* sąvoka vartojama kaip istorinė kategorija tuo metu egzistavusioms valdžios institucijoms ir pareigybėms pabrėžti.

ir nekilnojamojo turto, naujų gyventojų, atvykusių iš kitų Tarybų Lietuvos ir Tarybų Sąjungos regionų, apgyvendinimo Klaipėdos krašte, vietinių Klaipėdos krašto gyventojų pilietinės priklausomybės neapibrėžtumo klausimai ir kaip jie buvo sprendžiami.

Šio straipsnio tikslas – remiantis 1945–1948 m. publikuotais TSRS ir Tarybų Lietuvos vadovybių pasisakymais dėl Tarybų Sąjungai atitekusios Vokietijos teritorijos dalies, TSRS ir Tarybų Lietuvos aukščiausiųjų valstybės valdžios organų priimtais teisės aktais bei tarptautinės teisės principais, susijusiais su teritorijos įgijimu, atskleisti ir išanalizuoti Klaipėdos krašto tapimo Tarybų Lietuvos teritorijos dalimi probleminius klausimus bei teisinius aspektus. Keliami šie uždaviniai: a) įvardyti priemonės ir būdus, kuriuos naudodama Tarybų Lietuvos vadovybė siekė įgyvendinti savo teritorines pretenzijas į Klaipėdos kraštą 1944 m.; b) atskleisti, kodėl tiek respublikiniu ir sąjunginiu, tiek tarptautiniu mastu Klaipėdos kraštas nebuvo laikomas Tarybų Lietuvos tiesioginių materialinių nuostolių dalimi; c) išanalizuoti, kaip 1944–1946 m. sąjunginėje ir respublikinėje spaudoje buvo pristatoma Klaipėdos krašto priklausomybė; d) pateikiant Klaipėdos krašto tapimo Tarybų Lietuvos teritorijos dalimi eigą, atskleisti 1946–1948 m. rinkimų į TSRS ir Tarybų Lietuvos Aukščiausiasias ir vietines tarybas reikšmę „atkuriant“ Tarybų Lietuvos su Vilniumi ir Klaipėda „valstybingumą“, taip pat išanalizuoti TSRS ir Tarybų Lietuvos aukščiausiųjų valstybės valdžios organų 1945–1948 m. priimtus teisės aktus, kuriais remiantis Klaipėdos kraštas tapo Tarybų Lietuvos teritorijos dalimi; e) atskleisti Vokietijos kapituliacijos reikšmę tarptautinės teisės principų, susijusių su teritorijos įgijimu, interpretacijoms, išryškinant sovietinės ir Vakarų tarptautinės teisės doktrinas įgyti teritoriją.

Pagrindinę šio tyrimo šaltinių bazę sudaro VKP(b) CK ir LKP(b) CK oficiozai – laikraščiai *Pravda* ir *Tiesa* bei TSRS ir Lietuvos TSR AT Prezidiumų leidiniai – laikraščiai *Izvestija* ir *Tarybų Lietuva*. Analizuojant teisinius 1945–1948 m. Klaipėdos krašto tapimo Tarybų Lietuvos teritorijos dalimi aspektus, naudotasi TSRS ir Tarybų Lietuvos aukščiausiųjų valstybės valdžios organų – Aukščiausiųjų Tarybų – sesijų stenogramomis bei AT ir AT Prezidiumo priimtais teisės aktais. Tarptautinės teisės principų, susijusių su teritorijos įgijimu, interpretacijos problema analizuojama remiantis priešingoms politinėms, visuomeninėms ir ekonominėms sistemoms atstovavusių tarptautinės teisės specialistų Hanso Kelseno ir Jurijaus Barsegovo darbais: *Tarptautinės teisės principai*⁵ ir *Teritorija tarptautinėje teisėje*⁶. Manychiau, kad šie darbai geriausiai atskleidžia pirmaisiais pokario metais tarptautinėje teisėje vyravusius teritorijos įgijimo principus.

Metodologinį tyrimo pagrindą sudaro kokybinės turinio (*content*) analizės, diskurso analizės, lyginamosios analizės ir priežastingumo (*causal*) analizės metodai. Pavyzdžiui, lyginimo metodas taikomas tada, kai reikia palyginti sąjunginėje ir respublikinėje periodinėje spaudoje skelbtą informaciją apie Klaipėdos krašto priklausomybę Tarybų Lietuvai, kai tenka pabrėžti sovietinės ir Vakarų tarptautinės teisės doktrinų, susijusių

⁵ KELSEN, Hans. *Principles of International Law*. New York, 1952.

⁶ БАРСЕГОВ, Юрий. *Территория в международном праве*. Москва, 1958.

su teritorijos įgijimu, skirtumus. Priežastingumo analizės metodas – kai siekiama nustatyti galimus priežastinius ryšius tarp viešai skelbtos informacijos apie Klaipėdos krašto priklausomybę Tarybų Lietuvai, priimtų teisės aktų bei geopolitinių įvykių, susijusių su teritorinių klausimų sprendimu 1944–1948 m.

Tarybų Lietuvos vadovybės politika iredentinių teritorijų atžvilgiu 1944 m.

1941 m. šalys, pirmiausia JAV ir Didžioji Britanija, jungdamosi į antihitlerinę koaliciją, deklaravo, kad jos vadovausis Atlanto chartijos principais ir „nesieks įsigyti teritorijų ar ko kito“, „nesutiks su jokiais teritoriniais pakeitimais, prieštaraujančiais suinteresuotų tautų laisvai pareikštiems norams“⁷. Tarybų Sąjunga, prisijungdama prie Atlanto chartijos, pareiškė, kad ji „<...> savo užsienio politiką nekintamai vykdė ir vykdys remiantis taikių ir kaimyniškai draugiškų santykių siekiu su visomis šalimis, gerbiančiomis jos sienų vientisumą ir neliečiamybę, esanti pasirengusi teikti visokeriopą pagalbą tautoms, tapusioms agresijos aukomis ir kovojančioms dėl savo tėvynės nepriklausomybės“⁸. Kadangi Tarybų Sąjunga pabrėžė savo sienų pagal 1941 m. birželio 22 d. padėtį vientisumą ir jų neliečiamybę, toks pareiškimas galėjo reikšti tvirtą poziciją dėl 1939–1940 m. aneksuotų Estijos, Latvijos ir Lietuvos Respublikų bei Lenkijos, Suomijos ir Rumunijos teritorijų, bet ne jos pretenziją į Klaipėdos kraštą. Tad Česlovo Laurinavičiaus teiginys, jog „<...> Klaipėdos kraštas tarptautiniu požiūriu teisėtai grįžo Lietuvai, remiantis Atlanto chartijos nuostatomis, pagal kurias prievarta atlikti teritorijų prijungimai pripažinti neteisėtais“⁹, yra vertintinas kritiškai.

Po dvejų karo metų Teherano konferencijoje paaiškėjo, kad šalys, nugalėjusios Vokietiją ir jos sąjungininkus, turės spręsti ir teritorines problemas Europoje, o Tarybų Sąjunga neapsiribos tik savo sienų susigrąžinimu, bet sieks įgyti naujų teritorijų Vakaruose¹⁰. Tai, jog pagal tarptautinę teisę tarpvalstybinius teritorinius klausimus galima spręsti tik dvišaliu arba daugiašaliu susitarimu, kad Sąjungininkų deklaruoti Atlanto chartijos principai bei nekintama Vakarų sąjungininkų nuostata, jog visi klausimai, susiję su teritorinės padėties pakeitimais, įvykusiais karo metu, turi būti sprendžiami tik pokarinėje

⁷ *Yearbook of the United Nations 1946–1947*. New York, 1947, p. 2 [žiūrėta 2018 08 01]. Prieiga per internetą: <<https://www.unmultimedia.org/searchers/yearbook/page.jsp?volume=1946-47&page=1&searchType=advanced>>.

⁸ 1941 г. сентябрь 24, Лондон. – Декларация правительства СССР, оглашенная на межсоюзной конференции, о присоединении СССР к Атлантической хартии. Из: *СССР и Литва в годы Второй мировой войны*. Том II. Литва в политике СССР и в международных отношениях (август 1940 – сентябрь 1945 гг.). Вильнюс, 2012, с. 489.

⁹ LAURINAVIČIUS, Česlovas. Lietuvos sienų raida XX amžiuje. Iš: *Lietuvos sienos. Tūkstantmečio istorija*. Redaktorė L. Daukšytė. Vilnius, 2009, p. 117.

¹⁰ *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. The Conferences at Cairo and Tehran 1943*. Washington, 1961, p. 594–604.

taikos konferencijoje, neabejotinai turėjo įtakos Tarybų Sąjungos politikai, kuri daugeliu atvejų buvo vykdoma atsižvelgiant į plačius jos interesus kaip *Realpolitik* kursas. Tarybų Sąjungos ir jos lyderio Josifo Stalino užsienio politikos kryptį Antrojo pasaulinio karo metu Henrys Kissingeris apibūdino taip: „Iš kiekvieno laikino partnerio jis viską, ką galėdavo, paimdavo diplomatiniais būdais, o tai, ko negaudavo, užvaldydavo jėga – jei tik nereikėdavo rizikuoti karu. Kelrodė žvaigždė jam buvo sovietiniai nacionaliniai interesai, perleisti per komunistinės ideologijos prizmę.“¹¹

1944 m. vasario 1 d. TSRS AT X sesijoje buvo priimtas įstatymas „Dėl Sąjunginio Gynybos ir Užsienio Reikalų Liaudies Komisariatų pertvarkymo į Sąjunginius Respublikinius Komisariatus“, kuriuo Tarybų Sąjungos respublikoms buvo suteikta konstitucinė teisė steigti savo ginkluotąsias pajėgas ir palaikyti tiesioginius tarptautinius santykius. Sovietinei visuomenei toks pertvarkymas pristatytas kaip „naujas žingsnis priekin, sprendžiant nacionalinį klausimą Tarybų Sąjungoje“¹². Priimdama tokį sprendimą TSRS vadovybė tikėjosi, kad didesnių teisių suteikimas sąjunginėms respublikoms parodys „Rytų ir Vakarų tautoms“ Tarybų Sąjungos visuomeninės ir politinės santvarkos privatumus, sudarys sąlygas realizuoti sovietinių tautų „nacionalinio vystymosi interesus“¹³. Kadangi ši reforma buvo įgyvendinama karo metu, dėl to pasikeitusioje geopolitinėje situacijoje ją būtų galima vertinti kaip teisinį kelią įgyvendinti Tarybų Sąjungos teritorinius siekius Vakaruose ir kaip TSRS vadovybės siekį padidinti Tarybų Sąjungos „svorį“ naujai kuriamoje tarptautinėje – Jungtinių Tautų – organizacijoje (toliau – JTO).

Priimti įstatymai nereiškė, jog respublikiniai Gynybos ir Užsienio reikalų liaudies komisariatai pradės funkcionuoti tą pačią dieną. TSRS vadovybė numatė, kad šių komisariatų steigimo laikas priklausys nuo kiekvienai respublikai tinkamų sąlygų. Kol nebuvo įsteigtas atskiras Lietuvos TSR užsienio reikalų liaudies komisariatas, Tarybų Lietuvos klausimus sprendė Sąjunginis užsienio reikalų liaudies komisariatas. 1944 m. pradžioje TSRS užsienio reikalų liaudies komisariato pirmininko Večeslavo Molotovo iniciatyva prie Tarybų Lietuvos nuolatinės atstovybės Maskvoje buvo sudaryta komisija taikos sutartims ir pokarinei santvarkai parengti, kurios užduotis buvo nustatyti naują atkuriamos Tarybų Lietuvos vakarinę sieną. Remdamasi lietuviškos kilmės vietovardžių paplitimu Rytų Prūsijoje, komisija siekė nustatyti Tarybų Lietuvai priskirtinos Vokietijos teritorijos dalį¹⁴. Atkreiptinas dėmesys, kad šis istorijos epizodas iki šiol lietuviškoje periodinėje spaudoje yra mitologizuojamas ir aktualizuojamas. Pavyzdžiui, žurnalistas Česlovas Iškauskas ne tik sieja „kaimyninį kraštą“ su „baltiškuoju dėmeniu“, bet taip

¹¹ KISSINGER, Henry. *Diplomatija*. Vilnius, 2003, p. 386.

¹² МОЛОТОВ, В. М. *О преобразовании Наркомата Оборона и Наркоминдела из общесоюзных в союзно-республиканские наркоматы. Доклад на X сессии Верховного Совета СССР 1-го созыва 1 февраля 1944 года*. Москва, 1944, с. 18.

¹³ Ten pat, p. 20–21.

¹⁴ SAFRONOVAS, Vasilijus. *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriniame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*. Vilnius, 2015, p. 234.

pat kelia retorinį klausimą: „Susigrąžinti Karaliaučiaus kraštui baltiškąjį lingvistinį identitetą – tik tolstanti svajonė?“¹⁵

Tarybų Lietuvos atkūrimo problematika pirmą kartą oficialiai buvo paliesta minėtoje sesijoje, kurioje dalyvavusio Lietuvos TSR AT Prezidiumo pirmininko Justo Paleckio kalba atskleidė ne tik siekį atkurti Tarybų Lietuvą, bet taip pat jos teritorinės sudėties reviziją. Netrukus Tarybų Lietuvos vadovybė atvirai pareiškė pretenzijas į Klaipėdos kraštą. Minint 5-ąsias „Klaipėdos užgrobumo“ metines J. Paleckis rašė: „*Lietuvių tauta* niekuomet nepripažino ir nepripažins šios nuo amžių jai priklausiusios žemės – Klaipėdos krašto užgrobumo. Sutriuškinus hitlerinę Vokietiją, *Lietuvių tauta*, kaip pilnateisis tarybinių tautų šeimos narys ir aktyvus dalyvis kovoje prieš hitlerizmą, pasieks teisingo jos vakarinių sienų problemos išsprendimo.“¹⁶ Tokį siekį J. Paleckis argumentavo teisiniais, istoriniais, ekonominiais, etnografiniais ir net politiniais argumentais. Anot jo, „Klaipėdos užgrobumas taip pat buvo rezultatas Miuncheno politikos – nusileisti agresoriui, duoti jam laisvas rankas rytuose“¹⁷.

Tarybų Lietuvos vadovybė, reikšdama teritorines pretenzijas į Klaipėdos kraštą, kalbėjo ne Tarybų Lietuvos, bet „lietuvių tautos“, kuriai ji neva atstovavo, vardu. Kadangi Tarybų Lietuvos vadovybė tinkamiausią politinę santvarką „lietuvių tautai“ laikė tarybinę, todėl Klaipėdos kraštas, kaip ir kitos „lietuvių gyvenamos žemės“, buvo laikomas „tarybinis“. Be to, „tarybinės“ santvarkos Lietuvoje atkūrimas ir jos išplėtimas į visas lietuviškomis laikytas žemes už Tarybų Lietuvos teritorinių ribų bei jų sujungimas Tarybų Lietuvos sudėtyje buvo pristatomi kaip „lietuvių tautos išgelbėjimas“ nuo neva esančio „pavergimo“ ir gresiančio „išnaikinimo“. Būtent tai buvo priežastis ir tikslas „išvaduoti“ Klaipėdos kraštą ir jį „sujungti“ su kitomis, jau „išvaduotomis“, „lietuvių gyvenamosiomis žemėmis“. Kita vertus, Tarybų Lietuvos vadovybė neslėpė, kad „lietuviškų žemių sujungimas“ teritoriniu požiūriu reiškė naujo valstybinio darinio sukūrimą. Ji nuolat tai pabrėždavo: greta „išvadavimo“ akcentuodavo Tarybų Lietuvos su Vilniumi ir Klaipėda „valstybingumo atkūrimo“ reikšmę, o Tarybų Lietuvos „atkūrimą“ dangstė „lietuvių tautos“ vardu, kurį būtų galima prilyginti „tautų apsisprendimo teisei“, nes kito teisinio pagrindo „atkurti“ Tarybų Lietuvą su Vilniumi ir Klaipėda Tarybų Lietuvos vadovybė neturėjo.

Apie Tarybų Lietuvos atkūrimą oficialiai buvo paskelbta Lietuvos TSR AT III sesijoje, vykusioje 1944 m. rugpjūčio 29–30 d. Ši sesija taip pat buvo reikšminga tuo, kad joje buvo oficialiai iškeltas Tarybų Lietuvos teritorijos revizijos klausimas. Nors Tarybų Lietuvos vadovybė numatė, kad Tarybų Lietuvos teritorinės ribos plėsis į Vakarų, t. y. į Vokietijos teritoriją, tačiau nežinojo, kokios jos bus, pasibaigus karui. Kalbėdamas III sesijoje

¹⁵ IŠKAUSKAS, Česlovas. Karaliaučiaus kraštas: baltiškieji vietovardžiai pro istorijos brūzgynus (II dalis). *Voruta*, 2018, lapkričio 24, Nr. 11 (853), l. 6.

¹⁶ Klaipėdos užgrobumo penkerių metų sukaktis. Justas Paleckis. *Tarybų Lietuva*, 1944, kovo 24, Nr. 12 (291), l. 2.

¹⁷ Ten pat, l. 2.

apie „lietuviškų žemių išvadavimą ir tolimesnius Lietuvos liaudies uždavinius kovoje su vokiškaisiais grobikais“ J. Paleckis pareiškė: „Tarybų Sąjungos laimėjimas yra ir Tarybų Lietuvos *lietuvių tautos* laimėjimas. Tik Tarybų Sąjungos tautų eilėse būdama *lietuvių tauta* gali patenkinti savo teisėtus siekimus teritoriniu atžvilgiu. Jau artinasi laikas, kada *lietuvių tauta*, eidama po Tarybų Lietuvos vėliava, kartu su visomis tarybinėmis tautomis pasieks galutinio laimėjimo, sujungs visas lietuviškas žemes, pamins po kojų amžinuosius grobikus ir pateiks jiems savo sąskaitą už visas padarytas jai skriaudas, už aukas ir griuvėsius.“¹⁸ Jis taip pat pabrėžė: „Mūsų artimiausias uždavinys yra pabaigti Tarybų Lietuvos išvadavimą. Mes turime ištiesti pagalbos ranką mūsų *broliams lietuviams*, kenčiantiems Hitlerio jungą Klaipėdos krašte ir Rytprūsiuose.“¹⁹ Kitas Tarybų Lietuvos vadovybės atstovas, Lietuvos TSR liaudies komisarų tarybos pirmininkas Mečys Gedvilas, kalbėdamas apie respublikinių Gynybos ir Užsienio reikalų liaudies komisariatų steigimą, buvo atsargesnis ir išreiškė tvirtą įsitikinimą tik tuo, kad Tarybų Lietuvai priklausys Vilniaus ir Klaipėdos kraštai: „Tarybų Lietuvai grįžo jos senoji sostinė Vilnius, lygiai taip grįš ir jos lietuviškas Pabaltijo pajūris – vokiečių pagrobtoji Klaipėda.“²⁰

Pasibaigus Lietuvos TSR AT III sesijai *Tiesos* vedamajame straipsnyje „Tolimesnis žingsnis *lietuvių tautos* valstybingumą stiprinant“ buvo atskleista, ką iš tiesų turėjo galvoje Tarybų Lietuvos vadovybė kalbėdama apie Tarybų Lietuvos atkūrimą bei respublikinių Gynybos ir Užsienio reikalų liaudies komisariatų steigimą²¹. Perfrazavus šio straipsnio turinį, galima teigti, jog respublikinių Gynybos ir Užsienio reikalų liaudies komisariatų paskirtis buvo įgyvendinti Tarybų Sąjungos karinius ir politinius tikslus: suteikti Tarybų Lietuvai kare su Vokietija ir kitomis Sąjungininkams priešiškomis valstybėmis kovojusios „valstybės“ statusą, kuris garantuotų jai teisę į karo metu patirtos žalos atlyginimą bei už Tarybų Lietuvos ribų buvusių „lietuviškų žemių“, įskaitant Rytų Prūsijos teritorijos dalį anapus Nemuno upės, prijungimą prie Tarybų Lietuvos.

¹⁸ Lietuvos žemių išvadavimas ir tolimesni Lietuvos liaudies uždaviniai kovoje su vokiškaisiais grobikais. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininko drg. J. Paleckio pranešimas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos III Sesijoje 1944 metų rugpjūčio mėn. 29 d. *Tiesa*, 1944, rugsėjo 4, Nr. 50 (111), l. 4.

¹⁹ Ten pat, l. 4.

²⁰ Sąjunginio Respublikinio Lietuvos TSR Gynybos Liaudies Komisariato ir Sąjunginio Respublikinio Lietuvos TSR Užsienio Reikalų Liaudies Komisariato įsteigimas. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininko drg. Mečio Gedvilo Pranešimas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos III Sesijoje 1944 metų rugpjūčio mėn. 30 d. *Tiesa*, 1944, rugsėjo 6, Nr. 52 (113), l. 4.

²¹ Tolimesnis žingsnis lietuvių tautos valstybingumą stiprinant. *Tiesa*, 1944, rugsėjo 9, Nr. 55 (116), l. 1.

Nuo pretenzijų politikos iredentinių teritorijų atžvilgiu iki žalos už Tarybų Lietuvos okupaciją atlyginimo

Po Lietuvos TSR AT III sesijos Tarybų Lietuvos vadovybės pretenzijų į iredentines teritorijas akcentavimas viešojoje erdvėje tapo įprastu reiškiniu. Tačiau nuo 1944 m. lapkričio mėn. Tarybų Lietuvos vadovybė nustojo reikšti pretenzijas į iredentines teritorijas, bet ėmė akcentuoti materialinius ir demografinius nuostolius, atsakomybę ir atlyginimą už juos. Tai, kad Tarybų Lietuvos vadovybės politika iredentinių teritorijų atžvilgiu pasikeitė, turėjo įtakos TSRS vadovybės pozicija Tarybų Sąjungos sienų klausimu. 1944 m. lapkričio 7 d. J. Stalino įsakymas, kuriuo jis pripažino Tarybų Sąjungos, kartu ir Tarybų Lietuvos, teritorijos „išvadavimą“²², iš esmės užbaigė duomenų apie tiesioginius nuostolius, kuriuos patyrė Tarybų Lietuva dėl vokiečių okupacijos 1941–1944 m., rinkimą. Jau 1944 m. gruodžio 24 d. *Tiesoje* buvo paskelbtas „Ypatingosios Valstybinės Komisijos pranešimas apie hitlerinių grobikų nusikaltimus Lietuvos TSR“, kuriame buvo pateikti pirmieji duomenys apie jos teritorijoje nužudytų karo belaisvių ir civilių gyventojų skaičių bei materialinius nuostolius²³. Nors pranešime buvo pateiktas apytikslis nužudytų žmonių skaičius ir materialinių nuostolių pobūdis, tačiau tiesioginės žalos suma nebuvo įvardyta. Visgi pagal tuo metu viešai neskelbtą Tarybų Lietuvos vadovybės pažymą „apie vokiečių piktadarybes Lietuvoje“ Tarybų Lietuvos tiesioginių materialinių nuostolių suma siekė 15 mlrd. 659 tūkst. rublių²⁴.

Pirmieji oficialūs duomenys apie Tarybų Lietuvos tiesioginius materialinius nuostolius, t. y. jų bendra suma, viešai buvo paskelbti 1945 m. rugsėjo 13 d. laikraštyje *Pravda*. 17 mlrd. rublių – tokia suma 1941 m. kainomis buvo įvertinta Tarybų Lietuvos patirta materialinė žala²⁵. Įvardyta suma nedaug skyrėsi nuo tos, kurią 1944 m. rugpjūčio 29 d. Lietuvos TSR AT III sesijoje buvo paminėjęs J. Paleckis: „Nuostoliai Lietuvos ūkiui tik apytikrais nepilnais skaičiavimais siekia 15 milijardų rublių.“²⁶ 2 mlrd. skirtumą galima paaiškinti tuo, kad į šią sumą nebuvo įskaičiuoti visi nuostoliai, kuriuos patyrė privatūs asmenys. Dar 1945 m. balandžio mėn. pradžioje daugelyje Tarybų Lietuvos apskričių, ypač ten, kur vyko įnirtingi mūšiai, pavyzdžiui, Marijampolės, Utenos ir Zarasų apskri-

²² BUKAVICKAS, Rubenas. Ireidentinis diskursas Tarybų Lietuvos spaudoje 1941–1945 metais: nuo teritorinių pretenzijų iki „lietuviškų žemių sujungimo“. *Istorija*, 2017, t. 107, Nr. 3, p. 76.

²³ Ypatingosios Valstybinės Komisijos vokiškųjų fašistinių grobikų bei jų bendrininkų piktadarystėms nustatyti ir iširti Pranešimas apie hitlerinių grobikų nusikaltimus Lietuvos TSR. *Tiesa*, 1944, gruodžio 24, Nr. 139 (200), l. 2–4.

²⁴ *20 metų Tarybų Lietuvos liaudies ūkiui*. Vilnius, 1960, p. 74.

²⁵ Сообщение Чрезвычайной Государственной Комиссии по установлению и расследованию злодеяний немецко-фашистских захватчиков. О материальном ущербе, причиненном немецко-фашистскими захватчиками государственным предприятиям и учреждениям, колхозам, общественным организациям и гражданам СССР. *Pravda*, № 219 (9990), 13 сентября 1945, л. 4.

²⁶ Lietuvos žemių Išvadavimas ir tolimesni Lietuvos liaudies uždaviniai kovoje su vokiškaisiais grobikais. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininko drg. J. Paleckio Pranešimas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos III Sesijoje 1944 metų rugpjūčio mėn. 29 d. *Tiesa*, 1944, rugsėjo 4, Nr. 50 (111), l. 5.

tyse, dar nebuvo baigti surašyti privačių asmenų nuostoliai²⁷. Dėl šios priežasties speciali komisija, sudaryta patirtiems nuostoliams surašyti ir jiems įvertinti, negalėjo pateikti visų duomenų. Įdomu tai, kad Lietuvos TSR AT V sesijoje, vykusioje 1945 m. liepos 21 d., kalbėjęs M. Gedvilas įvardijo gerokai didesnę – 35 mlrd. rublių – nuostolių sumą²⁸. Šią nuostolių sumą jis dar kartą nurodė 1947 m. pradžioje²⁹.

Užėmus Klaipėdą Tarybų Lietuvos patirtos tiesioginės materialinės žalos akcentavimas tapo neatsiejama Tarybų Lietuvos vadovybės viešų pasisakymų dalimi. Apie Tarybų Lietuvos nuostolius ypač daug buvo kalbama 1945 m. gegužės 29–30 d. Vilniuje vykusioje Lietuvos TSR AT IV sesijoje. Naujoje Tarybų Lietuvos teritorijoje (jau su Vilniumi, Kaunu ir Klaipėda) pirmą kartą posėdžiavusi Taryba svarstė ir Klaipėdos krašto klausimą. Kraštas nebuvo įtrauktas į Tarybų Lietuvos 1945 m. „valstybės“ biudžetą, motyvas – duomenų apie „Klaipėdos krašto padėtį“ trūkumas³⁰. Be to, 1945 m. gegužės 31 d. Taryba priėmė „Lietuvos TSR Konstitucijos 14, 45 ir 48 straipsnių papildymo ir pakeitimo įstatymą“, pagal kurį Klaipėdos krašto nebuvo Tarybų Lietuvos sudėtyje³¹. Tai rodo, viena vertus, kad Klaipėdos krašto nuostoliai nebuvo sumuojami Tarybų Lietuvos nuostolių kontekste, antra vertus, kad Klaipėdos kraštas oficialiai nebuvo laikomas Tarybų Lietuvos teritorijos dalimi. Tad M. Gedvilo nurodytą 35 mlrd. sumą reikėtų vertinti kaip 17 mlrd. nuostolių sumos patikslinimą, turint omenyje karo metu nuvertėjusio rublio vertę. Antraip Tarybų Lietuvos vadovybės pozicija būtų prieštaravusi TSRS vadovybės politikai Tarybų Sąjungos patirtų tiesioginių materialinių nuostolių klausimu. Šį teiginį taip pat galima pagrįsti tuo, kad minėtuose M. Gedvilo pasisakymuose ir Tarybų Lietuvos vadovybės pažymoje nurodyti tie patys nuostolių skaičiai, pavyzdžiui, Tarybų Lietuvoje buvo sugriauta 52 919 „ūkinės-gamybinės“ paskirties pastatų ir 26 480 gyvenamųjų namų³².

Apie Vokietijos padarytą žalą Tarybų Lietuvai buvo kalbama ir vėliau, tačiau nebuvo nurodoma konkreti nuostolių suma arba išskiriami Tarybų Lietuvos ir Klaipėdos krašto nuostoliai. Tarkim, 1947 m. pabaigoje, lygindamas Pirmojo pasaulinio karo metu „vokiškųjų okupantų“ padarytą žalą Lietuvai ir žalą, kurią patyrė Tarybų Lietuva, LKP(b) CK sekretorius Antanas Sniečkus nenurodė jokių skaičių, bet pabrėžė, kad Tarybų Lietuvos

²⁷ Rūsčioji sąskaita. *Tiesa*, 1945, balandžio 7, Nr. 80 (610), l. 1.

²⁸ Lietuvos TSR penkmetis. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininko drg. M. Gedvilo kalba Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos jubiliejinėje sesijoje Vilniuje 1945 m. liepos 21 d. *Tiesa*, 1945, liepos 24, Nr. 170 (700), l. 2.

²⁹ Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Pirmininko drg. M. Gedvilo kalba, pasakyta Kauno 14 rinkiminės apygardos rinkėjų susirinkime. *Tiesa*, 1947, vasario 1, Nr. 27 (1165), l. 2.

³⁰ Lietuvos TSR Finansų Liaudies Komisarų drg. A. Drobnio Pranešimas apie Lietuvos TSR 1945 m. valstybinį biudžetą. *Tiesa*, 1945, gegužės 30, Nr. 124 (654), l. 3–4.

³¹ Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 14, 45 ir 48 straipsnių papildymo ir pakeitimo įstatymas. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Žinios*, 1945, birželio 1, Nr. 1 (11), l. 3.

³² Lietuvos TSR penkmetis. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininko drg. M. Gedvilo kalba Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos jubiliejinėje sesijoje Vilniuje 1945 m. liepos 21 d. *Tiesa*, 1945, liepos 24, Nr. 170 (700), l. 2.

okupacija truko „trejus metus“³³. Regis, pirmaisiais pokario metais Tarybų Lietuvos vadovybė net nebandė manipuliuoti Klaipėdos kraštu, kad sudarytų dar didesnio nei 17 mlrd. rublių tiesioginio nuostolio vaizdinį. Bet svariausi argumentai, kad Klaipėdos krašto nuostoliai nebuvo įtraukti į Tarybų Lietuvos tiesioginių materialinių nuostolių sumą, buvo išsakyti Niurnbergo karo nusikaltimų tribunole (toliau – Niurnbergo tribunolas) ir Užsienio reikalų ministrų tarybos (toliau – URM taryba) IV sesijoje. Šie tarptautinio masto įvykiai taip pat gali padėti atsakyti į klausimą: kodėl Tarybų Lietuvos vadovybė nereiškė pretenzijų dėl nuostolių Klaipėdos krašte?

Niurnbergo tribunole Tarybų Sąjunga įvardijo savo tiesioginius materialinius nuostolius „liaudies ūkiui, atskiriems kaimų ir miestų gyventojams“ 679 mlrd. suma bei nurodė, kad Tarybų Lietuvai padaryta žala – tai „žemės ūkio sunaikinimas, valstiečių pavergimas, išteklių bei produkcijos plėšimas“³⁴. Nors konkreti Vokietijos Tarybų Lietuvai padarytos žalos suma nebuvo įvardyta, toks nuostolių apibūdinimas atitiko agrarinį jos ūkio pobūdį. Visgi Niurnbergo tribunolo proceso metu Tarybų Lietuvos spaudoje buvo publikuojami straipsniai, kurie rodė, kad Tarybų Lietuvos vadovybė reišė pretenzijas Vokietijai tik dėl žalos, kurią ji padarė Tarybų Lietuvai, neturinčiai Klaipėdos krašto³⁵.

Svarbu pabrėžti, kad Tarybų Sąjungos kaltintojas Niurnbergo tribunole Romanas Rudenko savo kalbos dalyje, skirtoje agresyviai Vokietijos užsienio politikai atskleisti, neminėjo Lietuvos, bet akcentavo tai, kad 1938–1940 m. Vokietija „pagrobė“ Austriją ir Čekoslovakiją, vykdė „agresiją“ prieš Daniją, Norvegiją, Belgiją, Olandiją, Liuksemburgą, Jugoslaviją, Graikiją, o 1941 m. „klastingai užpuolė“ TSRS³⁶. Šiame kontekste jis taip pat nepaminėjo Klaipėdos krašto. Čia būtina atkreipti dėmesį į tai, kad Klaipėdos krašto prijungimą prie Vokietijos Niurnbergo tribunolas kvalifikavo ne kaip „aneksiją“, bet kaip „inkorporaciją“³⁷, t. y. kaip Versalio sutarties 99 straipsnio „pažeidimą“³⁸. Tokį kaltinimą iškėlęs Didžiosios Britanijos kaltintojas Davidas Maxwellas-Fyfeas pabrėžė, kad Vokietija nesilaikė 1919 m. sudarytos Versalio sutarties. Dėl to, pasak jo, „<...> 1939 metų balandžio mėn. gauleiteris Erichas Kochas įjungė Klaipėdą į Rytprūsių sudėtį“³⁹. Toks palyginti „švelnus“ Klaipėdos krašto įtraukimo į Vokietijos sudėtį teisinis įvertinimas galėtų būti

³³ A. Sniečkus. Lietuvių tauta broliškųjų tautų šeimoje. *Tiesa*, 1947, lapkričio 6, Nr. 262 (1399), l. 2.

³⁴ *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg 14 November 1945 – 1 October 1946*. Nuremberg, 1947, p. 60.

³⁵ Svarbiausių vokiečių karinių nusikaltėlių procesas Niurnberge. Gruodžio mėn. 10 d. rytinis posėdis. *Tiesa*, 1945, gruodžio 12, Nr. 288 (818), l. 5; Hitlerinis lietuvių tautos išnaikinimo planas. *Tiesa*, 1945, gruodžio 13, Nr. 289 (819), l. 1; Lietuvių tauta kaltina hitlerinę Vokietiją. *Tiesa*, 1945, gruodžio 20, Nr. 294 (824), l. 3.

³⁶ Svarbiausiųjų vokiečių karinių nusikaltėlių procesas Niurnberge. Vyriausiojo TSRS kaltintojo drg. R. A. Rudenkos įžanginė kalba. *Tiesa*, 1946, vasario 13, Nr. 37 (871), l. 5.

³⁷ *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg 14 November 1945 – 1 October 1946*. Nuremberg, 1947, p. 86.

³⁸ Ten pat, p. 217.

³⁹ Svarbiausiųjų vokiečių karinių nusikaltėlių procesas Niurnberge. Gruodžio mėn. 5 d. vakarinis posėdis. *Tiesa*, 1945, gruodžio 8, Nr. 286 (816), l. 3.

paiškintas tuo, kad Klaipėdos kraštas buvo perduotas Vokietijai dvišale Vokietijos ir Lietuvos sutartimi, t. y. ne kaip Vokietijos agresijos prieš Lietuvą rezultatas. Vygantas Vareikis nurodė, jog „Klaipėdos krašto Konvencijos garantai pripažino vokiečių ir lietuvių susitarimą“⁴⁰. Kita vertus, galbūt šis kaltintojas atsižvelgė į tai, kad Lietuva tuomet pažeidė Konvencijos 15-ąją straipsnį, kuriame buvo įtvirtinta nuostata, jog „Klaipėdos Teritorijos suvereniteto teisės arba jų vykdymas negali būti perduotas be Aukštųjų Susitariančių Šalių susitarimo“⁴¹. Be to, toks teisinis įvertinimas galėtų reikšti, jog Lietuvos suverenitetas Klaipėdos kraštui tarpukario metais buvo ne visas⁴². Bet kuriuo atveju Niurnbergo tribunole Klaipėdos krašto klausimas nebuvo siejamas su Tarybų Lietuva. Visa tai rodo, kad pasibaigus karui tarptautiniu mastu egzistavo tiek Klaipėdos krašto priklausomybės ir jo statuso, tiek Lietuvos Respublikos ir Tarybų Lietuvos tapatybės, kaip valstybės tęstinumo, problemos. Taigi, Niurnbergo tribunole Tarybų Sąjunga nereikšė pretenzijų dėl nuostolių Klaipėdos krašte, nes tiek sąjunginiu, tiek tarptautiniu mastu kraštas nebuvo laikomas Tarybų Lietuvos teritorijos dalimi.

Tarybų Sąjungos nuostolių atlyginimo klausimas taip pat buvo keliamas 1947 m. kovo–balandžio mėn. Maskvoje vykusioje URM tarybos IV sesijoje, kurioje buvo svarstomas taikos su Vokietija sąlygų klausimas. Ukrainos ir Baltarusijos TSR, atstovavusios sesijoje Tarybų Sąjungai, reikė pretenzijas Vokietijai dėl tos pačios nuostolių sumos, kokia ji buvo deklaruota 1945 m., atlyginimo bei siejo patirtų nuostolių atlyginimą su Vokietijos grėsmės pavojaus pašalinimu⁴³. Pavyzdžiui, sudarant taikos sutartį su Vokietija Baltarusijos TSR reikalavo, kad Vokietija atlygintų 75 mlrd. rublių dydžio žalą ir kad Vokietija būtų okupuota „mažiausiai 40 metų“⁴⁴. Galimybė kiekvienai JTO narės statusą turinčiai šaliai tiesiogiai išreikšti savo pretenzijas Vokietijai buvo įtraukta į URM tarybos rengiamą taikos sutarties projektą⁴⁵. Remiantis tuo galima daryti prielaidą, jog Tarybų Lietuvos vadovybė per jai atstovaujančią Tarybų Sąjungą galėjo reikalauti tokių taikos sutarties sąlygų, pagal kurias Vokietija atsisakytų teisių į Klaipėdos kraštą.

⁴⁰ VAREIKIS, Vygantas. Politiniai ir kariniai Klaipėdos krašto praradimo aspektai 1938–1939 metais. Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis XXI*, 2010, p. 80.

⁴¹ Lietuvos ir Britų Imperijos, Francūzijos, Italijos ir Japonijos Konvencija dėl Klaipėdos Teritorijos. *Vyriausybės Žinios*, 1924, rugsėjo 1, Nr. 169, l. 5.

⁴² Sovietinėje istoriografijoje laikytasi nuostatos, jog Lietuvos suverenitetas Klaipėdos kraštui 1924–1939 m. buvo ne visas. Plačiau žr.: Klaipėdos kraštas. Iš: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. II tomas. Vilnius, 1968, p. 154–155; Klaipėdos krašto Konvencija. Iš: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 5. Vilnius, 1979, p. 551.

⁴³ Ukrainos TSR vyriausybės pareiškimas pavaduotojų Užsienio Reikalų Ministrų Taryboje pasitarimui; Baltarusijos TSR vyriausybės pareiškimas pavaduotojų Užsienio Reikalų Ministrų Taryboje pasitarimui. *Tiesa*, 1947, vasario 14, Nr. 39 (1177), l. 3.

⁴⁴ Ten pat, l. 3.

⁴⁵ Dėl informacinio-konsultacinio pasitarimo sudėties. *Tiesa*, 1947, gruodžio 4, Nr. 284 (1421), l. 4.

Klaipėdos kraštas ir Tarybų Lietuva centrinėje sąjunginėje ir respublikinėje spaudoje 1944–1946 m.

Analizuojant Klaipėdos krašto padėties Tarybų Lietuvos sudėtyje klausimą Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir pirmaisiais pokario metais reikia apžvelgti centrinę Tarybų Sąjungos spaudą ir išanalizuoti, kaip VKP(b) CK ir TSRS AT Prezidiumo oficiozuose *Pravdoje* ir *Izvestijose* buvo vertinama Klaipėdos krašto priklausomybė Tarybų Lietuvai, taip pat atskleisti, kaip apie Klaipėdos kraštą buvo rašoma centrinėje Tarybų Lietuvos spaudoje.

Nuo Tarybų Lietuvos „išvadavimo“ pradžios, t. y. nuo 1944 m. liepos mėn., iki Klaipėdos užėmimo sąjunginėje spaudoje Klaipėdos kraštas buvo minimas tik epizodiškai, juo labiau nebuvo minima jo priklausomybė Tarybų Lietuvai. Kadangi sąjunginė spauda formavo ne tik Tarybų Sąjungos, bet ir respublikinį diskursą, labiausiai paplitęs informacijos sklaidos būdas buvo periodinėje spaudoje publikuotų straipsnių, susijusių su Tarybų Lietuvos „išvadavimo“ ir kovų Rytų Prūsijoje kontekstu, perspausdinimas arba jų tematiką atitinkančių lietuviškų straipsnių skelbimas respublikinėje spaudoje. Akcentuotina, kad Raudonosios armijos kovoms Rytų Prūsijoje sąjunginė spauda skyrė ypatingą dėmesį. Informacija apie ten vykstančius mūšius virto kasdienio aptarimo objektu. Įdomu tai, kad publikacijose nebuvo net menkiausios užuominos apie Rytų Prūsijos „lietuviškas“ šaknis, ten vykusią „išvadavimo“ kampaniją ar pan. Didžioji dalis *Pravdoje* ir *Izvestijose* išspausdintų straipsnių, skirtų kovoms Rytų Prūsijoje nušviesti, buvo orientuoti tik į tą Rytų Prūsijos dalį, kurioje veikė III Baltarusijos frontas, t. y. į anapus Nemuno esančią Rytų Prūsijos teritorijos dalį. Apie Klaipėdos krašte vykusias kovas nutylėta. Šioje fronto dalyje kovojęs I Pabaltijo frontas buvo minimas tik pabrėžiant fronto išėjimą prie Baltijos jūros ties Palanga⁴⁶. Sąjunginė spauda taip pat ignoravo faktą, kad 1944 m. spalio mėn. Raudonoji armija įsiveržė į Klaipėdos kraštą. 1944 m. spalio 23 d. Tarybinio informacijų biuro pranešimą apie Raudonosios armijos „pergales“ Klaipėdos krašte *Pravda* paskelbė po spalio 25 d. pranešimo, t. y. informavo visuomenę atbuline data, o *Izvestijos* nutylėjo informaciją apie spalio 23 d. įvykius fronte. Be to, sąjunginėje spaudoje nebuvo nurodoma politinė Klaipėdos krašto priklausomybė, tik lokalizuojama geografinė Klaipėdos miesto padėtis, pavyzdžiui, Klaipėda apibūdinta kaip „<...> vienas didžiausių Baltijos jūros uostų“⁴⁷. Svarbu pažymėti, kad informacija apie įsiveržimą į Klaipėdos kraštą buvo paskelbta po J. Stalino įsakymo, kuriuo jis pabrėžė, kad III Baltarusijos fronto kariuomenė įsiveržė į Rytų Prūsiją, jog Raudonoji armija peržengė TSRS–Vokietijos sieną⁴⁸. Šis ir jau minėtas J. Stalino įsakymas, kuriuo jis pripažino Tarybų Sąjungos teritorijos pagal 1941 m. birželio 22 d. sienų ribas išvadavimo faktą, gali paaiškinti, kodėl sąjunginėje

⁴⁶ Прорыв к морю. III. Исполнение. *Правда*, № 287 (9744), 30 ноября 1944, л. 3.

⁴⁷ Дерзкий рейд. *Правда*, № 257 (9714), 26 октября 1944, л. 3.

⁴⁸ Vyriausiojo Kariuomenės Vado įsakymas Armijos Generolui Černiachovskiui. *Tiesa*, 1944, spalio 25, Nr. 92 (153), l. 1.

spaudoje nebuvo pateikiama informacijos apie Klaipėdos kraštą. Oficialiai Klaipėdos kraštas nebuvo laikomas Tarybų Sąjungos, taigi ir Tarybų Lietuvos, teritorijos dalimi.

Užėmus Klaipėdą sąjunginėje spaudoje skelbtos informacijos apie Klaipėdos kraštą pobūdis pasikeitė, bet ne jos kiekis: nors Klaipėda buvo minima kaip Tarybų Lietuvos dalis, tačiau tik išskirtinėmis progomis. Tarkim, 1945 m. TSRS vadovybė paminėjo Klaipėdą švenčiant Tarybų Lietuvos „stojimo“ į Tarybų Sąjungą penktąsias metines ir rinkiminės kampanijos į TSRS AT metu. Kita vertus, sąjunginėje spaudoje Klaipėda ir Tarybų Lietuva buvo pateikiamos tik „lietuviškų žemių sujungimo“ kontekste, pabrėžiant, kad galimybę „atkurti“ Tarybų Lietuvą su Vilniumi ir Klaipėda suteikė sovietinė santvarka⁴⁹. Užėmus Klaipėdą respublikinėje spaudoje skelbta informacija apie Klaipėdos kraštą skyrėsi tik tuo, kad joje buvo reiškiamas padėka J. Stalinui, Raudonajai armijai ir sovietinėms tautoms už Klaipėdos „išvadavimą“ ir jos „grąžinimą“. „Lietuviškų žemių sujungimas“ taip pat vaizduotas kaip dėl vokiečių „kaltės“ neįgyvendintų „lietuvių tautos“ siekių ir lūkesčių išpildymas. Visa tai buvo pateikta laikantis pozicijos, jog prieškarinė ir Tarybų Lietuva yra ta pati, tačiau skirtingų santvarkų valstybė, bei pabrėžiant, kad Tarybų Lietuva yra visomis prasmėmis „pažangesnė“ „lietuvių tautos“ valstybingumo forma. Tam pagrįsti buvo pateikiamas argumentas – neva tarybinė santvarka sugrąžino prarastas prieškarinės Lietuvos teritorijas.

Visgi, nors Tarybų Lietuvos vadovybė pabrėždavo Klaipėdos „išvadavimo“ ir jos „grąžinimo“ reikšmes, tačiau praktikoje jų nesureikšmino. Antai, 1945 m. gegužės 13 d. laikraštyje *Tarybų Lietuva* buvo paskelbta trumpa žinutė apie tai, kad „Klaipėdoje pradėtas statyti paminklas kariams, išvadavusiems miestą“⁵⁰. Jokios žinios apie paminklo statybos pabaigą ir jo atidengimą respublikinėje spaudoje nebuvo paskelbta. Paminklui Klaipėdoje buvo suteikta lokalinė ir karinė reikšmė, nes jis turėjo pabrėžti „sausumos ir Karo Jūrų Laivyno pajėgų bendrą veikimą išvaduojant Klaipėdą“⁵¹. Kitaip nei paminklas Klaipėdoje, buvo paminėtas „<...> paminklo didvyriams – gvardiečiams – miesto ir tvirtovės šturmovimo dalyviams atidarymas“ Karaliaučiuje. 1945 m. rugsėjo 30 d. į šio paminklo atidengimą, dalyvaujant Karaliaučiaus ypatingosios karinės apygardos vadui gvardijos generolui pulkininkui Kuzmai Galickijui, atvyko TSRS AT Prezidiumo pirmininko pavaduotojas ir formaliai aukščiausiasis Tarybų Lietuvos vadovas J. Paleckis, kuris „lietuvių tautos vardu“ pasveikino „<...> buvusiojo 3-jo Baltarusijos fronto karių gvardiečius, Tarybų Lietuvos išvaduotojus ir Karaliaučiaus šturmovimo didvyrius“⁵². Paminklo atidengimo šventėje taip pat dalyvavo „Maskvos miesto Sverdlovsko rajono darbo žmonių atstovai“, kurių dalyvavimas pabrėžė Tarybų Sąjungą kaip teritorinę

⁴⁹ Пятилетие советской власти в прибалтийских республиках. *Правда*, № 173 (9944), 21 июля 1945, с. 1.

⁵⁰ Paminklas Klaipėdos išvaduotojams. *Tarybų Lietuva*, 1945, gegužės 13, Nr. 101 (537), l. 4.

⁵¹ Ten pat, l. 4.

⁵² Paminklo Raudonosios Armijos didvyriams atidarymas Karaliaučiuje. *Tiesa*, 1945, spalio 4, Nr. 232 (762), l. 3.

visumą, nes šis Maskvos rajonas buvo siejamas su Tarybų Sąjungai reikšmingų įvykių, tarp kurių buvo ir Tarybų Sąjungos įkūrimas, vieta⁵³. Tad tokių „svečių“ dalyvavimas šiame renginyje suteikė paminklui tiek sąjunginę, tiek respublikinę reikšmę. Šio renginio reikšmę Tarybų Lietuvai taip pat pabrėžė tai, kad kuriant ir pastatant šį paminklą dalyvavo didelė lietuvių skulptorių grupė, vadovaujama Juozo Mikėno. Tarybų Lietuvos vadovybės pozicija paminklų Klaipėdoje ir Karaliaučiuje atžvilgiu parodo, kad sąjunginiu ir respublikiniu mastu ji teikė pirmenybę ne Klaipėdos krašto „išvadavimo“ ir jo „gražinimo“, bet „Tarybų Lietuvos išvadavimo“ ir Rytų Prūsijos užėmimo reikšmėms. Kita vertus, tokia Tarybų Lietuvos vadovybės pozicija parodo, kad formuodama Tarybų Lietuvos su Vilniumi ir Klaipėda „išvadavimo“ diskursą Tarybų Lietuvos vadovybė buvo priklausoma nuo TSRS vadovybės vykdytos politikos tiek Tarybų Lietuvos teritorinės sudėties, tiek Tarybų Sąjungos vakarinių sienų atžvilgiu. Šią problemą išryškina TSRS vadovybės pasisakymai apie Antrojo pasaulinio karo metu įvykusį Tarybų Sąjungos teritorinių ribų pasikeitimą.

Apie Tarybų Sąjungos teritorinių ribų išsiplėtimą Vakaruose sąjunginėje spaudoje pirmą kartą buvo paskelbta 1945 m. lapkričio 7 d. „Spalio revoliucijos“ metinių progą Maskvoje surengtame šventiniame posėdyje kalbėjęs V. Molotovas pabrėžė, kad „<...> sutartimi su Lenkija nustatyta nauja Tarybų Sąjungos siena. Šio pasėkoje galutinai suvienytos visos baltarusių gyvenamos teritorijos į vieningą Baltarusiją <...>, o įtraukus Užkarpatės Ukrainą į Tarybų Sąjungos sudėtį <...> Tarybų Ukraina pilnutinai jungia visas ukrainietiškas teritorijas, apie ką amžiais svajojo mūsų broliai ukrainiečiai. Pagal sutartį su Rumunija Tarybų Moldavija taip pat pilnutinai sujungė moldavų gyvenamas teritorijas, kas atskleidžia plačius galimumus tolesnei tautinei plėtotei“⁵⁴. Šiame kontekste jis nieko nepasakė apie Klaipėdos kraštą. Užuoat pabrėžęs jo priklausomybę Tarybų Lietuvai, V. Molotovas pažymėjo, kad „vakarinė mūsų šalies siena taip pat prasiplėtė prijungus prie Tarybų Sąjungos Karaliaučiaus sritį, kas suteikia mums gerą, neužšalantį uostą Baltijos jūroje“, ir kad „Pabaltijy atkurto Tarybų Lietuva, Tarybų Latvija, Tarybų Estija“⁵⁵. Analogiškai Tarybų Sąjungos teritorinės sudėties pasikeitimą apibūdino ir TSRS liaudies komisarų tarybos pirmininko pavaduotojas Georgijus Malenkovas. 1946 m. vasario 7 d., rinkimų į TSRS AT išvakarėse, jis pareiškė: „Šios pergalės rezultate Tarybų Sąjunga apgynė savo nepriklausomybę. Į vieną šeimą surinko Ukrainiečių tautą. Vienoje šeimoje dabar ir visa baltarusių tauta. Vienoje šeimoje ir moldavų tauta. Išvaduotos iš

⁵³ Москва. Энциклопедия. Сетевая версия энциклопедии «Москва», издания 1980 года [žiūrėta 2018 09 01]. Prieiga per internetą: <http://mos80.ru/s/sablin_svobody/sverdlovskiy_rayon.html>.

⁵⁴ 28-я годовщина Великой Октябрьской Социалистической революции. Доклад В. М. Молотова на торжественном заседании Московского Совета 6-го ноября 1945 г. *Правда*, № 266 (10037), 7 ноября 1945, л. 3–4.

⁵⁵ Ten pat, l. 4.

vokiečių vergovės Tarybų Lietuva, Tarybų Latvija ir Tarybų Estija. Rytprūsiuose – tame vokiškosios agresijos placdarme – mes dabar turime savo tarybinę atramą.⁵⁶

1946 m. vasario 2 d. sąjunginėje spaudoje randamas dar vienas, matyt, svarbiausias, Klaipėdos krašto ir jo priklausomybės Tarybų Lietuvai paminėjimas. Rinkiminės agitacijos į TSRS AT metu VKP(b) CK išplatino kreipimąsi į Tarybų Sąjungos rinkėjus, kuriame buvo išsamiai apžvelgtas Tarybų Sąjungos teritorinių ribų pasikeitimas. Kreipimesi nurodytos ne tik Tarybų Sąjungos naujai įgytos teritorijos, bet taip pat ir jų įgijimo pagrindai, kurie, išskyrus Klaipėdos ir Karaliaučiaus sritis, buvo paremti tarptautinės teisės aktais. Apie Klaipėdos ir Karaliaučiaus sritis rašoma taip: „Įvykdytas teisingas *lietuvių tautos* reikalavimas: jai *sugrąžinta* vokiečių nuo Lietuvos *atplėštoji* Klaipėdos sritis. Tarybų Sąjungai *prijungta* Karaliaučiaus sritis, ir mes dabar turime gerą neužšąlantį uostą Baltijos jūroje.“⁵⁷ Čia reiktų atkreipti dėmesį į tai, kad aukščiausioji TSRS partinė vadovybė paminėjo „Klaipėdos sritį“ ir jos „sugrąžinimą“, tačiau ne Tarybų Lietuvos teritorijos ribų, bet abstrakčiame „lietuvių tautos reikalavimo“ kontekste. Beje, tokį „reikalavimą lietuvių tauta“ neva išreiškė laiške J. Stalinui, kurį kartu su „prašymu“ pripažinti Tarybų Lietuvos atkūrimą ir jos teritorijos transformaciją 1945 m. liepos 21 d. priėmė Lietuvos TSR AT⁵⁸. Tačiau toks teritorijos įgijimo pagrindas nebuvo pakankamas Tarybų Lietuvos teisėms į Klaipėdos kraštą pagrįsti. Joachimas Wallatas, laikydamasis pozicijos, kad pagal tarptautinę teisę Lietuva prarado suverenitetą Klaipėdos kraštui Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir kad Klaipėdos krašto užėmimas 1945 m. buvo „karinė okupacija“, pabrėžė, jog Klaipėdos krašto „išvadavimas“ nereiškė „suvereniteto grąžinimą“ Lietuvai⁵⁹. Tarybų Lietuvos teisių į Klaipėdos kraštą pripažinimą taip pat galėjo komplikuoti Tarybų Lietuvos valstybingumo ir jos priklausomybės Tarybų Sąjungai tarptautinio pripažinimo problema, nes Tarybų Lietuva buvo sudaryta Antrojo pasaulinio karo metu kaip jo pasekmė. Neatsitiktinai rinkiminės kampanijos į TSRS AT metu buvo išspausdintas TSRS AT Prezidiumo pirmininko Michailo Kalinino straipsnis, skirtas „lietuvių tautai“, kurį galima vertinti kaip „lietuvių tautos“ politinę agitaciją už Tarybų Sąjungą. Būtent apie tai Teherano konferencijoje kalbėjo J. Stalinas, kuris, reaguodamas į JAV Prezidento Franklino Roosevelto pageidavimą surengti plebiscitus Baltijos šalyse, patikino, kad „<...> prireikus Lietuvos, Latvijos ir Estijos *tautom*s bus suteikta dar nemažai galimybių išreikšti savo valią“⁶⁰. Tad toks VKP(b) CK kreipimasis, pirma,

⁵⁶ Iš draugo G. M. Malenkovo kalbos Maskvos miesto Leningrado rinkiminės apygardos rinkėjų rinkiminiame susirinkime 1946 m. vasario mėn. 7 d. *Tiesa*, 1946, vasario 8, Nr. 32 (866), l. 1.

⁵⁷ Visasąjunginės Komunistų Partijos (bolševikų) Centro Komiteto Kreipimasis į visus rinkėjus, darbininkus ir darbininkes, valstiečius ir valstietes, į Raudonosios Armijos ir Karinio Jūrų Laivyno karius, į Tarybinę inteligentiją. *Tiesa*, 1946, vasario 2, Nr. 27 (861), l. 1.

⁵⁸ BUKAVICKAS, Rubenas. Iredentinis diskursas Tarybų Lietuvos spaudoje 1941–1945 metais: nuo teritorinių pretenzijų iki „lietuviškų žemių sujungimo“. *Istorija*, 2017, t. 107, Nr. 3, p. 85–86.

⁵⁹ WALLAT, Joachim. *Die völkerrechtliche Stellung des Memelgebietes*. Europäische Hochschulsschriften. Reiche II. Rechtswissenschaft, Bd. 1059. Frankfurt am Main, 1991, S. 62.

⁶⁰ KRAUJALIS, Ramojus. Baltijos valstybių klausimas Vakarų valstybių politikoje 1943 metais. *Lietuvos istorijos studijos*, 2003, t. 12, p. 71–73.

išryškino tiek Klaipėdos krašto priklausomybės Tarybų Lietuvai, tiek Tarybų Lietuvos tarptautinio pripažinimo problemą. Antra, šis kreipimasis atskleidė Tarybų Sąjungos poziciją dėl Klaipėdos krašto priklausomybės ir teisinį pagrindą igyti šią teritoriją pagal „tautų apsisprendimo teisę“. Trečia, Klaipėdos krašto įvardijimas „sritimi“ parodo, kad Tarybų Sąjunga nepripažino Klaipėdos krašto iki karinio teisinio statuso, t. y. Klaipėdos krašto konvencijos. Pagaliau VKP(b) CK kreipimasis yra svarbus tuo, kad pirmą kartą atskleidė, kaip ši Vokietijos teritorijos dalis bus integruojama į Tarybų Sąjungos sudėtį: Klaipėdos sritis jungiama prie Tarybų Lietuvos, o Karaliaučiaus sritis paliekama tvarkytis Tarybų Sąjungos vadovybės nuožiūra.

Klaipėdos krašto įtraukimas į Tarybų Lietuvos sudėtį

Dvi temos, į kurias būtina atkreipti dėmesį siekiant atkurti Klaipėdos krašto tapsmo Tarybų Lietuvos teritorijos dalimi eigą, yra pokariniai rinkimai Tarybų Sąjungoje ir Tarybų Lietuvoje, vykę 1946–1948 m., bei TSRS ir Lietuvos TSR Konstitucijų tekstų pataisymai bei papildymai, atlikti 1947–1948 m.

Kalbant pirmąją tema reikia pabrėžti, kad demokratinėse valstybėse pagrindinis valstybės valdžios, kaip vieno iš trijų valstybės požymių sudarančių elementų, legitimacijos būdas yra rinkimai. Šiuo požiūriu Tarybų Sąjungoje, kurioje buvo deklaruota, kad jos politinė, visuomeninė ir ekonominė santvarka yra pati „demokratiškiausia“, rinkimai vertinti kaip sovietinės santvarkos tvarumo įrodymas. Atsižvelgdama į tai TSRS vadovybė skyrė ypatingą dėmesį pirmiesiems pokariniams rinkimams, juolab kad TSRS aukščiausiosios valstybės valdžios rinkimai buvo antrieji ir pirmieji po karo⁶¹, pakeitusio ne tik geopolitinį jėgų balansą pasaulyje, bet ir Tarybų Sąjungos sienas.

Pirmieji pokariniai rinkimai Tarybų Sąjungoje vyko 1946 m. vasario 10 d. Šiuose rinkimuose Tarybų Sąjungos pergalė buvo pagrindinis rinkimų į TSRS AT leitmotyvas. „Mums, rinkėjams, ši aplinkybė turi svarbią reikšmę, nes ji padeda mums greitai ir objektyviai įvertinti partijos ir jos žmonių veiklą ir padaryti teisingas išvadas“, – taip savo kalboje prieš rinkimus Komunistų partijos vaidmenį karo metais apibūdino J. Stalinas⁶². TSRS vadovybė teikė ypatingą reikšmę šiems rinkimams, nes vertino juos kaip sovietinių tautų valios išraišką ir pergalės organizatorių bei vykdytojų valdžios įtvirtinimą⁶³, t. y. kaip sąjunginės valdžios legitimaciją. Tarybų Lietuvai, kaip ir 1941 m. sausio 12 d. rinkimai į TSRS AT, tuomet simbolizavę „<...> galutinį mūsų krašto įsijungimą į Didžiąją

⁶¹ ЗАСЛАВСКИЙ, Сергей. Первые послевоенные выборы 10 февраля 1946 года. *Журнал о выборах*, № 2, 2011, с. 57.

⁶² СТАЛИН, И. В. Речь на предвыборном собрании избирателей Сталинского избирательного округа города Москвы 9 февраля 1946 года. Из: *Иосиф Виссарионович Сталин. Полное собрание сочинений*. Том 16. Москва, 1997, с. 3.

⁶³ *Заседания Верховного Совета СССР (первая сессия) 12–19 марта 1946 г. Стенографический отчет*. Москва, 1946, с. 15–47.

Tarybų Sąjungą⁶⁴, pirmieji pokariniai rinkimai į TSRS AT buvo svarbūs. Rinkiminės agitacijos metu J. Paleckis pabrėžė, jog „tie rinkimai yra Tarybų Lietuvos suverenumo pažymiu, o kartu pasireiškimu jos glaudaus sąjunginio ryšio su visomis kitomis Tarybų Sąjungos respublikomis“⁶⁵. Pirmą kartą po rinkimų sušauktoje TSRS AT I sesijoje kalbėjęs M. Gedvilas pareiškė: „Rinkimai į TSRS Aukščiausiąją Tarybą <...> buvo politinis egzaminas mūsų tautai, ir ji išlaikė šį egzaminą.“⁶⁶ Tad šiuos rinkimus galima vertinti ir kaip J. Stalino pažado, 1943 m. duoto F. Rooseveltui, tesėjimą.

J. Stalino kalba ir Tarybų Sąjungoje praėję rinkimai neliko nepastebėti Vakarų sąjungininkų. 1946 m. kovo 5 d. Fultone (JAV), reaguodamas į juos, Winstonas Churchillis išreiškė didelį susirūpinimą išaugusia Tarybų Sąjungos galia ir geopolitine įtaka bei pažymėjo, kad ant Europos žemyno „<...> nusileido geležinė uždanga“⁶⁷. Tačiau nėra pagrindo manyti, jog Tarybų Sąjungos vakarinių sienų pasikeitimą jis laikė neteisėtu. „Mes suprantame, kad Rusijai reikia užsitikrinti savo vakarinių sienų saugumą ir panaikinti Vokietijos agresijos galimybę“, – pabrėžė W. Churchillis⁶⁸.

Po rinkimų į TSRS AT prasidėjo rinkimai į sąjunginių respublikų AT. 1947 m. vasario 9 d. vykę rinkimai į Lietuvos TSR AT taip pat buvo svarbūs, nes jie reiškė respublikinės valdžios legitimaciją. Kartu tai buvo ir Tarybų Lietuvos politinės sistemos, ir priklausomybės Tarybų Sąjungai pripažinimas. Sovietinės santvarkos legitimacijos požiūriu ypatingą reikšmę turėjo 1948 m. sausio 18 d. rinkimai į Lietuvos TSR vietines tarybas, kuriais formaliai buvo įtvirtinta sovietinė santvarka ir sudaryta Lietuvos visuomenės dalyvavimo valdymo procese regimybė.

Analizuojant 1946–1948 m. rinkimus, svarbu atskleisti, kaip šiuose rinkimuose Tarybų Lietuvos vadovybė vertino Klaipėdos krašto, jau priklausančio Tarybų Lietuvai, padėtį.

1946 ir 1947 m. rinkiminės kampanijos Tarybų Lietuvoje vyko pergalės Antrajame pasauliniame kare kontekste, akcentuojant „lietuviškų žemių sujungimą“. Kadangi šie rinkimai vyko minint Klaipėdos „išvadavimą“ ir „gražinimą“, t. y. „visišką Tarybų Lietuvos išvadavimą“, šios simbolinės reikšmės taip pat buvo išnaudotos propagandiniais tikslais. Pavyzdžiui, rinkiminės agitacijos į Lietuvos TSR AT metu J. Paleckis kėlė retorinį klausimą: „Ką davė tarybų valdžia Lietuvos darbo žmonėms?“ Kaip vieną teigiamų argumentų jis nurodė, kad „tarybų valdžia užtikrina lietuviškų žemių sujungimą“, ir pabrėžė, kad, „vokiškuosius grobikus sutriuškinus, į Tarybų Lietuvos ribas grįžo ir Klaipėdos kraštas su Klaipėdos uostu, kurį buvo užgrobęs Hitleris. Tuo būdu tarybų valdžia gražino *lietuvių tautai* jos žemes, kurių negalėjo išlaikyti buržuazija“⁶⁹. Kita vertus, be kokybinio Tarybų Lietuvos sudėties pasikeitimo, šiuose rinkimuose buvo akcentuojamas Tarybų Lietuvos

⁶⁴ Visi, kaip vienas, prie urnų. *Tiesa*, 1941, sausio 12, Nr. 10 (184), l. 1.

⁶⁵ Stalino Konstitucija – užtikrina valdžią liaudžiai. Justas Paleckis. *Tiesa*, 1945, gruodžio 5, Nr. 282 (812), l. 2.

⁶⁶ Deputato M. Gedvilo kalba (Telšių rinkiminė apygarda). *Tiesa*, 1946, kovo 23, Nr. 69 (903), l. 5.

⁶⁷ *Kalbos, pakeitusios pasaulį*. Sudarytojas Simonas Sebag Montefiore. Vilnius, 2014, p. 98.

⁶⁸ Ten pat, p. 98.

⁶⁹ PALECKIS, Justas. *Ką davė tarybų valdžia Lietuvos darbo žmonėms*. Vilnius, 1947, p. 17, 18.

su Vilniumi ir Klaipėda „valstybingumo atkūrimas“. Iliuziją, kad prieškarinės Lietuvos valstybingumas nėra nutrūkęs, bet yra tęsiamas, sustiprino rinkiminių kampanijų metu atliekamas prieškarinės Lietuvos himnas.

Visgi Tarybų Lietuvos vadovybės rinkiminės retorikos pagrindinis tikslas buvo persvajija. Būdingi tokios retorikos pavyzdžiai yra J. Paleckio ir M. Gedvilo pasisakymai. Rinkimų į TSRS AT išvakarėse J. Paleckis pareiškė: „Tik socialistinėj santvarkoj <...> galės įsikūnyti šūkis apie Lietuvą, kaip didvyrių žemę.“⁷⁰ 1947 m. sausio 28 d. vykusiame susitikime su rinkėjais M. Gedvilas kalbėjo taip: „Bolševikai visuomet sakė, kad Vilnius turi priklausyti Lietuvai. Smetona Vilnių prarado, tarybų valdžia grąžino. Bolševikai sakė, Klaipėda turi būti lietuviška, – Smetona atidavė Klaipėdą Hitleriui, tarybų valdžia Klaipėdą vėl grąžino. Buržuazinė valdžia prarado Vilnių savo gyvavimo pradžioje. Klaipėdą – savo gyvavimo pabaigoje. Tarybų valdžia sujungė visas prarastas lietuviškas žemes į vieną valstybę.“⁷¹ Tokia retorika Tarybų Lietuvos vadovybė siekė ne tik įtikinti Lietuvos visuomenę balsuoti už sovietinę santvarką, bet taip pat norėjo pabrėžti savo indėlį transformuojant Tarybų Lietuvos teritorinę sudėtį. Vladas Sirutavičius akcentavo, kad „Lietuvos SSR valdžia laikė save politinę jėgą, <...> apjungusia visas etnografines žemes“⁷². Neatsitiktinai šis Tarybų Lietuvos vadovybės „nuopelnas“ atsispindėjo naujame Tarybų Lietuvos himne. Priešingai nei prieškarinės Lietuvos himne, kuriame kalbėta apie laikę neapibrėžtą ir teritoriškai abstrakčią „Lietuvą“, 1950 m. Tarybų Lietuvos himne buvo įvardytas naujos – „Tarybų“ – Lietuvos sukūrimas ir teritoriškai apibrėžti jos kontūrai: „Tarybinę Lietuvą liaudis sukūrė, / <...> kur Vilnius senasis, kur Baltijos jūra, / Ten klesti mūsų miestai, derlingi laukai.“⁷³

1948 m. rinkiminės kampanijos į Lietuvos TSR vietines tarybas metu Tarybų Lietuvos vadovybė jau nebeakcentavo Tarybų Sąjungos pergalės prieš Vokietiją ir „atkurto valstybingumo“, bet išaukštino sovietinę santvarką kaip vienintelį „lietuvių tautos“ klestėjimo garantą. Tarybų Lietuvos vadovybės pasikeitusiai retorikai įtakos turėjo 1947 m. lapkričio 27–29 d. Vilniuje vykęs LKP(b) CK XV plenumas, kuriame buvo iškeltas tikslas – indoktrinuoti Lietuvos visuomenę sovietinės santvarkos galia⁷⁴. Toks rinkiminės agitacijos pobūdis taip pat rodė Tarybų Lietuvos vadovybės vykdomos politikos kurso pasikeitimą, kurį galima apibūdinti kaip perėjimą nuo karo pasekmių įveikos, arba „vokiečių okupacijos padarinių likvidavimo“ politikos, prie socialistinės visuomenės kūrimo, arba Tarybų Sąjungos vidaus jėgų konsolidavimo politikos. Todėl Klaipėdos „išvadavimo“, „gražinimo“ ir „lietuviškų žemių sujungimo“ paminėjimas šiuose rinkimuose neturėjo praktinės reikšmės.

⁷⁰ Lietuva – Lenino keliu. Justas Paleckis. *Tiesa*, 1946, sausio 21, Nr. 18 (852), l. 2.

⁷¹ Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Pirmininko drg. M. Gedvilo kalba, pasakyta Kauno 14 rinkiminės apylinkės apygardos rinkėjų susirinkime. *Tiesa*, 1947, vasario 1, Nr. 27 (1165), l. 2.

⁷² SIRUTAVIČIUS, Vladas. Politinė simbolika stalininėje Lietuvoje. LSSR himnų istorijos 1944–1950 m. *Kultūros barai*, Nr. 11, 2018, p. 85.

⁷³ Lietuvos TSR himnas. *Komunistas*, 1950, liepa, Nr. 7 (403), p. 2.

⁷⁴ XV Lietuvos KP(b) CK plenumas. *Tiesa*, 1947, gruodžio 7, Nr. 287 (1424), l. 2.

Oficialios statistikos duomenimis, Tarybų Lietuvoje 1946 m. vykusiuose rinkimuose dalyvavo 91,78 proc.⁷⁵, 1947 m. – 97,91 proc.⁷⁶, o 1948 m. – vidutiniškai 99,24 proc. rinkėjų⁷⁷. Kaip nurodo Arvydas Anušauskas, 1946 m. rinkimai į TSRS AT Lietuvoje buvo inscenizuoti, nes vyko karinės parengties sąlygomis, o rinkimuose dalyvavusių rinkėjų skaičius buvo sufalsifikuotas⁷⁸. Pavyzdžiui, Kretingos apskrityje vasario 10 d., nuo 8 iki 24 val., rinkimuose „dalyvavo“ 32 671 rinkėjas⁷⁹, o iki vasario 11 d., 6 val. ryto, t. y. rinkimams jau pasibaigus, į rinkimus „atėjo“ dar apie 1,5 tūkst. rinkėjų. Tokiu būdu bendras balsavusiųjų rinkėjų skaičius išaugo iki 34 253, arba iki 63,95 proc.⁸⁰ Kaimyninėje Klaipėdos krašto teritorijoje vykę rinkimai buvo visai kitokie. Pavyzdžiui, Klaipėdos mieste rinkimuose dalyvavo 99,72 proc.⁸¹, o Klaipėdos apskrityje – 99,69 proc. rinkėjų⁸². Pripažinus, kad ir šie rinkimų duomenys buvo klastojami, negalima paneigti fakto, jog Klaipėdos krašto teritorijoje rinkėjų aktyvumas buvo gerokai didesnis, nes beveik pusė visų rinkėjų buvo kariškiai. Taip pat tikėtina, kad Klaipėdos krašte balsavę asmenys nuoširdžiau pasisakė už „komunistų ir nepartinių bloką“, nes daugelis čia atvykusių naujų gyventojų buvo materialiai suinteresuoti, kad valdžia pasikeistų. Apie rinkėjų aktyvumą Šilutės apskrityje *Tiesoje* buvo rašoma: „Kaip tokią dieną nesidžiaugti ir visa širdimi nedalyvauti rinkimuose, kai kiekviename žingsnyje matai ir jauti didelį bolševikų partijos ir tarybinės vyriausybės rūpinimąsi: Raudonajai Armijai išvijus vokiškuosius grobikus, Šilutės apskr. darbo žmonės gavo iš tarybinės valdžios puikius ūkius su gerais ir gražiais trobesiais, jie gavo visą reikalingą inventorių, tarybinė vyriausybė pavasarį jiems padėjo sėklomis ir t. t.“⁸³

Kalbant antrąja tema – apie naujas 1947–1948 m. TSRS ir Lietuvos TSR Konstitucijų redakcijas – reikia pabrėžti, kad pirmas žingsnis įtvirtinant Tarybų Sąjungos ir sąjunginių respublikų teritorinių ribų pasikeitimą buvo TSRS AT I sesija, vykusi 1946 m. kovo 12–19 d. Šioje sesijoje buvo sudaryti įstatymų leidžiamosios (AT) ir vykdomosios valdžios

⁷⁵ Centrinės Rinkiminės Komisijos pranešimas apie 1946 m. vasario 10 d. rinkimų į TSRS Aukščiausiąją Tarybą rezultatus. *Tiesa*, 1946, vasario 14, Nr. 38 (872), l. 1.

⁷⁶ Centrinės rinkiminės komisijos rinkimams į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą Pranešimas. *Tiesa*, 1947, vasario 13, Nr. 38 (1176), l. 2.

⁷⁷ 1948 m. sausio 18 d. buvo renkami deputatai į miestų, apskričių ir apylinkių tarybas. Oficialios statistikos duomenimis, rinkimuose į miestų tarybas dalyvavo 99,34 proc., į apskričių tarybas – 99,25 proc. ir į apylinkių tarybas – 99,12 proc. rinkėjų. Plačiau žr. Tarybinės demokratijos triumfas. *Komunistas*, 1948, sausis, Nr. 1, p. 3.

⁷⁸ ANUŠAUSKAS, Arvydas. *Teroras, 1940–1958 m.* Vilnius, 2012, p. 163–164.

⁷⁹ Kretingos apskrities vykdomojo komiteto pirmininko A. Slapšio informacija apie rinkėjų aktyvumą Kretingos apskrityje. *LCVA*, f. R–348, ap. 1, b. 15, l. 137.

⁸⁰ Kretingos apskrities vykdomojo komiteto pirmininko A. Slapšio informacija apie rinkėjų aktyvumą Kretingos apskrityje. *LCVA*, f. R–348, ap. 1, b. 46, l. 3.

⁸¹ Klaipėdos miesto vykdomojo komiteto pirmininko V. Bergo informacija apie rinkėjų aktyvumą Klaipėdos mieste. *LCVA*, f. R–348, ap. 1, b. 46, l. 15.

⁸² Klaipėdos apskrities partijos komiteto sekretoriaus M. Kinevičiaus informacija apie rinkėjų aktyvumą Klaipėdos apskrityje. *LCVA*, f. R–348, ap. 1, b. 46, l. 16.

⁸³ Darbo žmonės rinkimuose reiškė gilią padėką tarybų valdžiai. *Tiesa*, 1946, vasario 13, Nr. 37 (871), l. 2.

(LKT) bei Aukščiausiojo Teismo organai ir priimtas pirmasis pokarinis penkmečio planas. Tokiu būdu Tarybų Sąjungoje buvo atnaujinta visų aukščiausiųjų valdžios organų veikla ir nustatytos valstybės pokarinio vystymosi gairės. TSRS AT priimtame įstatyme „Dėl TSRS penkmečio plano liaudies ūkiui atkurti ir išvystyti 1946–1950 m.“ buvo paminėta Karaliaučiaus sritis, esanti Rusijos TFSR (toliau – RTFSR) sudėtyje, tačiau ne kaip jos dalis, bet kaip RTFSR prižiūrėti patikėta Tarybų Sąjungos teritorija⁸⁴. Neaiški Karaliaučiaus srities administracinė-teritorinė priklausomybė taip pat buvo paminėta M. Gedvilo toje pačioje sesijoje pasakytoje kalboje. Jis pabrėžė, kad „Nemuno išnaudojimu netarpiškai suinteresuota ne vien Lietuva, bet ir Baltarusija bei Karaliaučiaus sritis“⁸⁵.

Karaliaučiaus srities priklausomybės klausimas buvo išspręstas 1946 m. balandžio 7 d., kai, įgyvendinant pokarinio penkmečio plano įstatymą, TSRS AT Prezidiumas priėmė įsaką „Dėl Karaliaučiaus srities sudarymo RTFSR sudėtyje“. Netrukus po to, kai 1946 m. birželio 20–25 d. vykusioje RTFSR AT VII sesijoje buvo patvirtintas šios respublikos su Karaliaučiaus sritimi „atkūrimo ir išvystymo“ planas bei priimtas 1946 m. valstybės biudžetas, TSRS AT Prezidiumas priėmė įsaką dėl Karaliaučiaus miesto ir Karaliaučiaus srities pervadinimo Kaliningrado miestu ir Kaliningrado sritimi⁸⁶.

Valerijus Maslovas atkreipė dėmesį į tai, kad nors sprendimo priėmimas dėl Karaliaučiaus srities sudarymo užsitęsė, tačiau, kai toks sprendimas buvo priimtas, jis buvo parengtas ir priimtas „labai skubotai“⁸⁷. Kaip pavyzdį jis nurodė, kad TSRS MT nutarimas Nr. 783 „Dėl Karaliaučiaus miesto ir greta esančio rajono administracinio sutvarkymo“ ir TSRS AT Prezidiumo įsakas „Dėl Karaliaučiaus srities sudarymo RTFSR sudėtyje“ buvo priimti tą pačią dieną⁸⁸. Tačiau V. Maslovo iškeltą hipotezę, jog Karaliaučiaus srities įtraukimą į RTFSR sudėtį pagreitino jau minėta W. Churchillio kalba Fultone, nes TSRS vadovybė esą baiminosi to, kad pablogėjus Sąjungininkų santykiams gali būti „peržiūrėta Karaliaučiaus priklausomybė“⁸⁹, reikėtų atmesti, kaip nepakankamai pagrįstą, ir kelti retorinį klausimą: jei TSRS vadovybė nebuvo tikra dėl Karaliaučiaus srities priklausomybės, tai kodėl gi ji turėjo būti tikra dėl Klaipėdos krašto priklausomybės Tarybų Lietuvai, juk šis irgi nebuvo Tarybų Sąjungos teritorijos dalis? Tad įtikinamesnė „vėluojančio“ ir

⁸⁴ Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства СССР на 1946-1950 гг. Заседания Верховного Совета СССР (первая сессия) 12-19 марта 1946 г. Стенографический отчет. Москва, 1946, с. 406.

⁸⁵ Deputato M. Gedvilo kalba (Telšių rinkiminė apygarda). Tiesa, 1946, kovo 23, Nr. 69 (903), l. 5.

⁸⁶ О переименовании города Кенигсберга в город Калининград и Кенигсбергской области в Калининградскую область. Указ от 4 июля 1946 г. Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г. Редактор сборника Л. И. Мандельштам. Москва, 1956, с. 47.

⁸⁷ МАСЛОВ, Валерий. Создание Кёнигсбергской области и ее переименование в 1946 г. Из: Калининградские архивы: материалы и исследования. Сборник статей. Выпуск 11. Отв. ред. В. Н. Маслов. Калининград, 2014, с. 102.

⁸⁸ Ten pat, p. 100.

⁸⁹ Ten pat, p. 102–103.

„skuboto“ Karaliaučiaus srities sudarymo priežastis galėjo būti susijusi su sąjunginės valdžios legitimacija ir pirmojo pokarinio penkmečio plano priėmimu.

Atkreiptinas dėmesys, kad pagal įsaką „Dėl Karaliaučiaus srities sudarymo RTFSR sudėtyje“ nauja sritis buvo sudaroma Karaliaučiaus miesto teritorijoje ir greta esančiuose rajonuose su centru Karaliaučiaus mieste, t. y. iš 14 rajonų su Karaliaučiaus miestu⁹⁰. Tokia teisės akto formuluotė skyrėsi nuo Potsdamo konferencijoje priimto nutarimo, kuriuo Tarybų Sąjungai perduota Rytų Prūsijos teritorijos dalis buvo įvardyta ne daugiskaitos, bet vienaskaitos forma – kaip Karaliaučiaus miestas ir greta esantis rajonas. Todėl negalima vienareikšmiškai teigti, kad šie teritoriniai apibrėžimai reiškia tą patį teritorinį objektą – Kaliningrado sritį. Kitiškai reikėtų vertinti ir minėtą TSRS MT nutarimą. Šiuo nutarimu TSRS MT teikė TSRS AT Prezidiumui tvirtinti įsako projektą „Dėl Karaliaučiaus srities sudarymo Karaliaučiaus miesto teritorijoje ir greta esančiuose rajonuose su centru Karaliaučiaus mieste ir jos įjungimo į Rusijos TFSR sudėtį“. Tokia teisės akto formuluotė gali reikšti, jog taip buvo sprendžiamas ne viso Karaliaučiaus miesto ir greta esančio rajono administracinio-teritorinio sutvarkymo ir jo integracijos į RTFSR sudėtį klausimas, bet tik tos „raiono“ dalies, kuri nebuvo įtraukta į Tarybų Lietuvos sudėtį klausimas. Šią problemą aktualizuoja Klaipėdos krašto priklausomybės klausimas. Jo perdavimas Tarybų Lietuvai nebuvo įformintas teisės aktais ir jis nebuvo keliamas teritoriniuose Sąjungininkų susitarimuose. Išskyrus 1945 m. sausio 28 d. J. Stalino įsakymą Nr. 262, skelbusį apie „visišką Tarybų Lietuvos išvadavimą“⁹¹, kitų teisės aktų, kuriais remiantis Klaipėdos kraštas būtų įtrauktas į Tarybų Lietuvos sudėtį ir būtų pakeistas jo teisinis statusas, nebuvo priimta. Minėtą J. Stalino įsakymą taip pat reikėtų vertinti kritiškai. Jame nebuvo paminėti nei „išvadavimas“ ir „grąžinimas“, nei „lietuviškų žemių sujungimas“. Be to, J. Stalino įsakyme nebuvo minimas Klaipėdos kraštas, bet patikslinta, kad „užimtas lietuviškas miestas Klaipėda“ yra „Memelis“⁹². Šis teisės aktas taip pat prieštaravo tiek ankstesnei Tarybų Sąjungos pozicijai jos sienų klausimu, tiek Lietuvos TSR Konstitucijai, nes pagal tai „Klaipėdos“ Tarybų Lietuvos sudėtyje nebuvo. Kita vertus, Raudonajai armijai užėmus Klaipėdos kraštą, šis negalėjo egzistuoti kaip atskira teritorija nei *de facto*, nei *de jure*, nes jis buvo Rytų Prūsijos teritorijos dalis. Tad teisiniu požiūriu J. Stalino įsakymą reikėtų vertinti ne kaip Klaipėdos krašto „grąžinimą“ Tarybų Lietuvai, bet kaip intenciją, kurią galima interpretuoti dvejopai. Viena vertus, įsakymo tikslas buvo išreikšti Tarybų Sąjungos poziciją dėl šios Rytų Prūsijos teritorijos dalies statuso ir jos priklausomybės ją užėmus Raudonajai armijai. Antra vertus, tai buvo siekis užsitikrinti sovietinės valdžios palaikymą Lietuvoje, konsoliduoti gyvento-

⁹⁰ КРЕТИНИН, Геннадий. *Военные комендантуры 3-его Белорусского фронта в Восточной Пруссии (октябрь 1944 – май 1945 года)*. Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Вып. 12. Калининград, 2011, с. 73.

⁹¹ Приказ Верховного Главнокомандующего Командиру войсками 1-го Прибалтийского фронта Генералу армии Баграмяну, Начальнику штаба Генерал-полковнику Курасову. *Правда*, № 25 (9796), 29 января 1945, л. 1.

⁹² Ten pat, l. 1.

jus „atkuriamos“ Tarybų Lietuvos su Vilniumi ir Klaipėda kryptimi. Būtent tokį tikslą buvo išskėlusi Tarybų Lietuvos vadovybė 1944 m. gruodžio 27–30 d. vykusiame LKP(b) CK IV plenumė⁹³.

Abstraktus J. Stalino įsakymo turinys Tarybų Lietuvos vadovybei turėjo būti netikėtas, o Lietuvos visuomenei – nesuprantamas. Nepaisant to, pirmasis J. Stalino įsakymą Lietuvos visuomenei pristatęs J. Paleckis jį interpretavo kaip Klaipėdos „išvadavimą“ ir „gražinimą“ bei kaip „lietuviškų žemių sujungimą“⁹⁴. Natūralu, kad tokia Klaipėdos užėmimo interpretacija iš karto tapo „visiško Tarybų Lietuvos išvadavimo“ diskurso dalimi. Tarybų Lietuvos vadovybė taip pat akcentavo karinį veiksnį – Raudonąją armiją, kaip priemonę Klaipėdos kraštui „išvaduoti“ ir jį „gražinti“ bei „lietuviškoms žemėms sujungti“, nes kitų teisinių priemonių tai padaryti ji neturėjo. Siekiant legitimuoti karinį Tarybų Sąjungos iškovojo pirmoji informacija apie Klaipėdos užėmimą buvo pateikiama kartu su argumentais Tarybų Lietuvos teisėms į Klaipėdos kraštą pagrįsti. Taip 1945 m. sausio 30 d. laikraštis *Sovietskaja Litva* išspausdino Povilo Pakarklio straipsnį *Klaipėdos sritis – lietuvių žemė*, kuriame jis, remdamasis istoriniais ir etniniais argumentais bei „istorine vokiečių mažumos priespauda lietuvių atžvilgiu“, įrodinėjo Tarybų Lietuvos teises į šį kraštą⁹⁵. Kitą dieną *Tiesoje* buvo išspausdintas Juozo Baldžiaus straipsnis *Klaipėdos kraštas istorijos būvyje*, kuriame jis nagrinėjo teisinius ir politinius Klaipėdos krašto priklausomybės Tarybų Lietuvai aspektus. Laikydamasis prieškarinės ir Tarybų Lietuvos tęstinumo linijos J. Baldžius palygino Klaipėdos krašto „išvadavimą“ su Vilniaus krašto gražinimu Lietuvai⁹⁶. Visgi tokio pobūdžio publikacijų respublikinėje spaudoje iki 1947 m. pradžios daugiau nebuvo skelbta. Tik minint 8-ąsias Klaipėdos krašto „atplėšimo“ metines *Tiesoje* buvo išspausdintas J. Paleckio straipsnis, kuriame jis Klaipėdos krašto „praradimo“ atvejį nurodė kaip Vokietijos „nematyto politinio banditizmo pavyzdį“⁹⁷. Tačiau naujų argumentų, kodėl Klaipėdos kraštas „gražintas“ Tarybų Lietuvai, jis nepateikė. Kita vertus, J. Paleckis akcentavo, kad Klaipėdos „išvadavime“ dalyvavo ir „16-oji lietuviškoji divizija“. Tokiu būdu siekta suformuoti Klaipėdos lietuviškumo vaizdinį⁹⁸, pabrėžti „lietuvių tautos“ indėlį kovoje dėl „lietuviškų žemių išvadavimo“. Beje, Niurnbergo tribunolo nuosprendį – pakarti Joachimą Ribbentropą – jis vertino kaip „bausmę už jo nusikaltimus *lietuvių tautai*“, t. y. už Klaipėdos krašto „užgrobimą“⁹⁹. Čia reikėtų paminėti, kad 1945–1948 m., reikšdama Tarybų Lietuvos teises į Klaipėdos kraštą, Ta-

⁹³ Lietuvos Komunistų Partijos (bolševikų) Centro Komiteto IV Plenumas. Vilnius, 1945.

⁹⁴ BUKAVICKAS, Rubenas. Iredentinis diskursas Tarybų Lietuvos spaudoje 1941–1945 metais: nuo teritorinių pretenzijų iki „lietuviškų žemių sujungimo“. *Istorija*, 2017, t. 107, Nr. 3, p. 79–80.

⁹⁵ Клайпедская область – литовская земля. Повилас Пакарклис. *Советская Лумва*, № 16 (454), 30 января 1945, л. 3.

⁹⁶ Klaipėdos kraštas istorijos būvyje. J. Baldžius. *Tiesa*, 1945, sausio 31, Nr. 23 (553), l. 2.

⁹⁷ Justas Paleckis. Klaipėdos atplėšimą prisiminus. *Tiesa*, 1947, kovo 23, Nr. 70 (1208), l. 5.

⁹⁸ VAREIKIS, Vygantas. Region Kłajpedy po II wojne Światowej. In: *Pamięć i historia (Olsztyn, Kaliningrad, Kłajpeda)*. Rozprawy i Materiały Ośrodku Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Nr. 249. Pod red. T. Chrzanowskiego. Olsztyn, 2009, s. 72.

⁹⁹ Justas Paleckis. Klaipėdos atplėšimą prisiminus. *Tiesa*, 1947, kovo 23, Nr. 70 (1208), l. 5.

rybų Lietuvos vadovybė nenaudojo Vokietijos okupacinių zonų, sudarytų pagal 1937 m. gruodžio 31 d. sienų padėtį, ir kitų netiesioginių argumentų. Ji taip pat nesirėmė Atlanto chartijos principais. Vienintelis argumentas, kurį po Klaipėdos užėmimo dažnai naudojo Tarybų Lietuvos vadovybė, buvo „lietuvių tautos“ interesų gynimas, kurį reikia suprasti kaip „tautų apsisprendimo teisės“ įgyvendinimą, tačiau ne plačiame – tarptautiniame, bet siaurame – Tarybų Sąjungos nacionalinės politikos sovietinių tautų atžvilgiu – kontekste.

Tarybų Lietuvos vadovybė taip pat bandė sudaryti Klaipėdos krašto teisinio statuso egzistavimo bei prieškarinės ir Tarybų Lietuvos valstybingumo tęstinumo regimybę. Lietuvos TSR AT IV sesijoje buvo parengtas įstatymo projektas „Dėl Klaipėdos krašto administracinio sutvarkymo“, pagal kurį kraštas turėjo būti pertvarkytas į tris apskritis – Klaipėdos, Pagėgių ir Šilutės – bei jose sudaryti nauji sovietiniai valdžios organai¹⁰⁰. Šio teisės akto preambulėje buvo parašyta: „Po ilgų ir sunkių kovų su vokiškųjų plėšikų riterių palikuonimis – hitleriniais fašistais – Didingoji Raudonoji Armija atvadavo lietuviškąjį Klaipėdos kraštą ir grąžino jį Lietuvos Tarybų Socialistinei Respublikai.“¹⁰¹ Tačiau toks teisės aktas nebuvo priimtas, nes jo nepatvirtino TSRS vadovybė. Tai galėjo įvykti dėl kelių priežasčių. Pirma, dėl to, kad iki 1945 m. birželio 5 d. Vokietija, kuriai priklausė Klaipėdos kraštas, dar egzistavo kaip valstybė. H. Kelsenas pabrėžė, kad „<...> karo metu okupuota prieš teritorija netampa ją okupavusios kariaujančios pusės teritorija“¹⁰². Antra, Vokietijos valstybės nukariavimas (debeliacija) buvo ne vienos Tarybų Sąjungos, bet visų antihitlerinės koalicijos šalių pergalė. Sąjungininkų susitarimas dėl Vokietijos teritorijos dalies, neišskiriant Klaipėdos krašto, perdavimo Tarybų Sąjungai buvo pasiektas Potsdamo konferencijoje ir tik su išlyga, kad šis perdavimas bus baigtas įforminti taikos konferencijoje. Trečia, jei TSRS vadovybė būtų pripažinusi Klaipėdos krašto teisinį statusą po 1939 m. galiojančiu, tai krašto perdavimo Tarybų Lietuvai ir jo likvidavimo klausimai būtų buvę sprendžiami kartu su Klaipėdos krašto konvencijos garantais – Prancūzija ir Didžiąja Britanija. Tad tarptautinės teisės požiūriu vienašališkas Klaipėdos krašto įtraukimas į Tarybų Lietuvos sudėtį ir jo teisinio statuso keitimas buvo komplikuoti. Atsižvelgiant į tai, labiau tikėtina, kad Tarybų Sąjunga laikė Klaipėdos kraštą ne buvusią prieškarinės Lietuvos teritorijos dalimi, bet Vokietijos teritorijos dalimi. Tokiu atveju neegzistavo nei Klaipėdos krašto teisinio statuso ir jo keitimo problema, nei okupuotos prieš teritorijos valdymo problema. Tokią prielaidą patvirtina nuo 1944 m. pabaigos iki 1945 m. vidurio priimti LKP(b) CK biuro nutarimai, kuriais remiantis buvo organizuojamas civilinis operatyvinis valdymas Raudonosios armijos užimtoje Klaipėdos krašto teritorijoje. Šiuo laikotarpiu priimtais direktyvinio pobūdžio teisės aktais partinė Tarybų Lietuvos vadovybė sprendė ne Klaipėdos krašto atkūrimo, bet Rytų Prūsijos teritorijos dalies Tarybų Lietuvos sudėtyje civilinio administravimo klausimą. Tai, kad šiuose teisės aktuose buvo minima *Klaipėdos krašto sąvoka*, dar ne-

¹⁰⁰ Įstatymo projektas dėl Klaipėdos krašto administracinio sutvarkymo. LCVA, f. R-758, ap. 3, b. 6, l. 2-3.

¹⁰¹ Ten pat, l. 2.

¹⁰² KELSEN, Hans. *Principles of International Law*. New York, 1952, p. 73.

reiškė, jog buvo pripažintas krašto teisinis statusas, koks jis buvo 1924–1939 m. Antai, inkorporavus Klaipėdos kraštą į Rytų Prūsijos sudėtį ir jį likvidavus, Vokietijos teisės aktuose taip pat buvo vartojama *Klaipėdos krašto* (vok. *Memelland, Memelgebiet*) sąvoka, kuria pabrėžta šios Vokietijos teritorijos dalies istorinė ir teritorinė specifika¹⁰³. Tad akivaizdu, kad visos anksčiau nurodytos Tarybų Lietuvos vadovybės priemonės siekiant teisiškai sureguliuoti Klaipėdos krašto statuso ir krašto priklausomybės Tarybų Lietuvai klausimus buvo nepakankamos ir tokiomis priemonėmis buvo sprendžiama lokali, bet ne sąjunginio ir tarptautinio masto problema.

Kitas žingsnis sprendžiant Tarybų Sąjungos teritorinių ribų pasikeitimą buvo TSRS AT III sesija. 1947 m. vasario 20–25 d. vykusioje sesijoje buvo svarstomas TSRS Konstitucijos teksto pakeitimo ir papildymo klausimas¹⁰⁴. Šį klausimą iškėlęs TSRS užsienio reikalų ministro pavaduotojas Andrejus Višinskijus Konstitucijos redakcijos pakeitimus tiesiogiai susiejo su Antrojo pasaulinio karo rezultatais¹⁰⁵. Vadinasi, įtvirtinti Tarybų Sąjungos teritorinius laimėjimus buvo pagrindinis TSRS Konstitucijos redakcijos keitimo tikslas.

Tarybų Sąjungos naujų teritorinių ribų įtvirtinimo klausimas TSRS AT III sesijoje buvo sprendžiamas kaip sąjunginių respublikų administracinis-teritorinis sutvarkymas¹⁰⁶. Šioje sesijoje buvo nutarta patvirtinti TSRS AT Prezidiumo nuo 1941 m. kovo 1 d. iki 1947 m. vasario 20 d. priimtus teisės aktus, „kurie atitinka dabar esantį administracinį-teritorinį suskirstymą“¹⁰⁷. Baigiant kodifikuoti Tarybų Sąjungos teritoriją 1947 m. vasario 25 d. AT priėmė naują TSRS Konstitucijos redakciją, kurioje atsispindėjo į Rusijos, Ukrainos ir Baltarusijos sovietinių respublikų sudėtis įtrauktos naujos teritorijos, pavyzdžiui, Kaliningrado, Užkarpatės ir Gardino sritys¹⁰⁸. Tarybų Lietuvos teritorijos pasikeitimai TSRS Konstitucijoje neatsispindėjo, nes joje buvo fiksuojami tik sudaromi arba panaikinti nauji kraštai ir sritys. Tokiu atveju kyla klausimas: kokių teisiniu pagrindu ir kaip į Tarybų Lietuvos sudėtį buvo įtrauktas Klaipėdos kraštas?

Kadangi Tarybų Sąjunga buvo sąjunginė valstybė, pirmiausia buvo konsoliduojami ir kodifikuojami sąjunginio lygmens norminiai teisės aktai¹⁰⁹. Remdamasi tuo TSRS

¹⁰³ Verordnung über erbhofrechtliche Dorfchfriften in den Reichsgauen der Ostmark, in den sudetendeutschen Gebieten und im Memelland. Vom 25. September 1941. *Reichsgesetzblatt*. Teil I. 29. September 1941, Nr. 109, S. 585–586.

¹⁰⁴ TSRS Aukščiausiosios Tarybos III-ji sesija. TSRS Aukščiausiosios Tarybos posėdžiai Sąjungos Taryboje. *Tiesa*, 1947, vasario 28, Nr. 50 (1188), l. 2.

¹⁰⁵ Dėl pakeitimų ir papildymų darymo TSRS Konstitucijos tekste. Deputato A. J. Višinskio kalba. *Tiesa*, 1947, vasario 28, Nr. 50 (1188), l. 3.

¹⁰⁶ Ten pat, l. 3.

¹⁰⁷ *Заседания Верховного Совета СССР (третья сессия) 20–25 февраля 1947 г. Стенографический отчет*. Москва, 1947, с. 346–347.

¹⁰⁸ Ten pat, p. 384–385.

¹⁰⁹ Jei laikysimės prielaidos, kad sąjunginių respublikų administraciniai-teritoriniai žinybai yra teisės kodeksai, sudaryti siekiant konsoliduoti norminius teisės aktus, tuomet TSRS ir sovietinių respublikų Konstitucijų teksto pakeitimų ir papildymo tikslas buvo juos kodifikuoti, siekiant pabrėžti Tarybų Sąjungos ir sąjunginių respublikų teritorinį vientisumą ir neliečiamybę.

aukščiausioji valstybės valdžia inicijavo, o sąjunginių respublikų aukščiausioji valstybės valdžia atliko atitinkamus darbus. Vykdydama 1947 m. vasario 26 d. TSRS AT Prezidiumo nutarimą „Dėl sąjunginių respublikų Konstitucijų teksto pakeitimo ir pataisymo“, Lietuvos TSR AT 1947 m. kovo 13 d. priėmė nutarimą „Dėl Redakcinės Komisijos Lietuvos TSR Konstitucijos tekstui pakeisti bei papildyti sudarymo“¹¹⁰. Redakcinės komisijos pirmininku buvo paskirtas Lietuvos TSR MT pirmininko pavaduotojas Vladas Niunka¹¹¹. Konkretus terminas Konstitucijos redakcijai pakeisti nebuvo nustatytas, tačiau naują redakciją turėjo patvirtinti Lietuvos TSR AT. Aukščiausiųjų valdžios organų legitimacijos požiūriu tai buvo galima padaryti tik po rinkimų į Lietuvos TSR vietines tarybas. Tad po 1948 m. sausio 18 d. rinkimų buvo sušaukta Lietuvos TSR AT III sesija. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad ši sesija, vykusi balandžio 5–7 d., buvo subordinuota RTFSR AT II sesijai, vykusiai kovo 10–13 d. Taip pat svarbu pabrėžti, kad RTFSR AT II sesijoje svarstant Konstitucijos redakcijos pakeitimo klausimą buvo pabrėžta, kad „nauja sritis – Kaliningrado – sudaryta ir įtraukta į RTFSR sudėtį dėka pergalės prieš hitlerinę Vokietiją ir Rytų Prūsijos likvidacijos“¹¹². Lietuvos TSR AT III sesijoje svarstant Konstitucijos naujos redakcijos tvirtinimo klausimą V. Niunka akcentavo, kad „1945 m. sausio 28 dieną pergalingoji Tarybinė Armija grąžino lietuvių tautai hitlerinių grobikų atplėštą lietuviškąjį Klaipėdos kraštą: Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių apskritis ir Klaipėdos miestą“¹¹³. Toks iredentinės teritorijos įgijimo būdas ne tik atitiko tikrovę, bet ir tapo teisiniu pagrindu įtraukti Klaipėdos krašto teritoriją į Tarybų Lietuvos sudėtį. Tiesa, iki 1948 m. Tarybų Lietuvos aukščiausiosios valstybės valdžios teisės aktuose nebuvo minima 1945 m. sausio 28 d. data, nors „Tarybų Lietuvos išvadavimo“ mitologemoje J. Stalino įsakymas buvo įsitvirtinęs nuo Klaipėdos užėmimo dienos. Ši data teisės aktuose atsirado tik po 1947 m. gruodžio 16 d., kai TSRS AT Prezidiumas priėmė įsaką dėl Tarybų Sąjungos pilietybės suteikimo buvusiems Klaipėdos krašto gyventojams lietuviams, kuriame pirmą kartą sąjunginiu mastu buvo paminėta 1945 m. sausio 28 d.¹¹⁴ Tarybų Lietuvos aukščiausiosios valstybės valdžios pastangos teisiškai įtvirtinti 1945 m. sausio 28 d. sąvokos vartojimą rodo jos siekį suteikti karinei Klaipėdos užėmimo reikšmei teisės akto dėl Klaipėdos krašto „grąžinimo“ Tarybų Lietuvai galią, nes 1947 m. pabaigoje žlugus Sąjungininkų deryboms dėl taikos sutarties su Vokietija kito teisinio pagrindo pagrįsti Tarybų Lietuvos teises į Klaipėdos kraštą nebuvo¹¹⁵. Be to, naujos sąvokos vartojimo įtvirtinimas rodė

¹¹⁰ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Įstatymas. *Tiesa*, 1947, kovo 19, Nr. 66 (1204), l. 2.

¹¹¹ Ten pat, l. 2.

¹¹² *Заседания Верховного Совета РСФСР 2-го созыва. Вторая Сессия (10–13 марта 1948 г.)*. Москва, 1948, c. 204.

¹¹³ Ten pat, p. 136.

¹¹⁴ TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Įsakas dėl tvarkos Lietuvos TSR Klaipėdos miesto, Klaipėdos, Pagėgių ir Šilutės apskričių lietuvių tautybės nuolatiniams gyventojams TSRS pilietybę įsigyti. *LCVA*, f. R-758, ap. 3, b. 14, l. 4.

¹¹⁵ Apie tai, kad nepavyks sudaryti taikos sutarties su Vokietija, galutinai tapo aišku URM tarybos V sesijoje, vykusioje Londone 1947 m. lapkričio 25 – gruodžio 15 d. Plačiau žr. Vakarų šalių delegacijos nesutinka pradėti ruošti taikos sutartį su Vokietija. *Tiesa*, 1947, gruodžio 7, Nr. 287 (1424), l. 3.

valdžios siekį pašalinti teisinę koliziją, atsiradusią dėl teisiškai neapibrėžtos Klaipėdos krašto priklausomybės ir jo statuso vertinimo esant Tarybų Lietuvos dalimi. Pavyzdžiui, iki 1948 m. Klaipėdos krašto teritorijoje atliktų administracinio-teritorinio pobūdžio pakeitimų laikas buvo nurodomas pagal faktinę nutarimo priėmimo datą, tačiau vėliau jis buvo pakeistas į 1945 m. sausio 28 d., nors šią dieną nebuvo priimtas joks teisės aktas, kuriuo būtų sudarytos Klaipėdos, Pagėgių ir Šilutės apskritys bei juose esantys valsčiai kaip Tarybų Lietuvos dalys¹¹⁶. Kita vertus, su minima data siejamų apskričių sudarymo laikas atitiko tikrovę labiau nei Klaipėdos krašto įtraukimo į Tarybų Lietuvos sudėtį laikas, nes iki tol, kol šios apskritys buvo įtrauktos į Tarybų Lietuvos sudėtį, jos egzistavo kaip Rytų Prūsijos administracinio-teritorinio vieneto dalys¹¹⁷. Taip pat svarbu pabrėžti, kad minėto TSRS AT Prezidiumo įsako priėmimą inicijavo Lietuvos TSR AT Prezidiumas, tokiu būdu bandęs spręsti Klaipėdos krašto gyventojų lietuvių pilietybės klausimą¹¹⁸, kilusį dėl J. Stalino įsakymo spragos, kai, „gražinus“ Tarybų Lietuvai Klaipėdos kraštą, jo gyventojai liko Vokietijos piliečiai. Tai, kad šio klausimo sprendimu susirūpinta iš karto po Prūsijos valstybės panaikinimo¹¹⁹, ir tai, kad TSRS AT Prezidiumo įsakas buvo priimtas 1947 m. pabaigoje prasidėjusio vokiečių iškėlimo iš Kaliningrado srities kontekste, galėtų reikšti, jog taip buvo baigiamas spręsti Tarybų Sąjungai perduoto Karaliaučiaus miesto ir greta esančio rajono, įskaitant Klaipėdos krašto teritoriją, sutvarkymo klausimas. Tokią prielaidą patvirtintų faktas, jog likvidavus Prūsijos valstybę buvo panaikinta administracinė-teritorinė riba, skyrusi „Didžiąją Lietuvą“ nuo Klaipėdos krašto¹²⁰.

¹¹⁶ 1949 m. Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinyne nurodyta, kad Klaipėdos, Pagėgių ir Šilutės apskritys ir juose esantys valsčiai sudaryti 1945 m. sausio 28 d. Visų kitų Lietuvos TSR apskričių ir valsčių sudarymo laikas nurodytas pagal faktišką jų sudarymo datą. Plačiau žr. *Lietuvos TSR administratyvinis-teritorinis padalinimas pagal 1949 m. sausio 1 d. padėtį*. Vilnius, 1949.

¹¹⁷ Išskyrus Pagėgių apskritį, kuri 1939 m. spalio 1 d. buvo panaikinta ir įtraukta į Rytų Prūsijos provincijos Gumbinės apygardos Tilžės–Ragainės apskritį. Plačiau žr. *Verordnung über die Gliederung des Memellandes in Stadt und Landkreis*. Vom 24. August 1939. *Reichsgesetzblatt*. Teil I. 26. August 1939, Nr. 146, S. 1453–1454.

¹¹⁸ Постановление Президиума Верховного Совета Литовской ССР Об обращении с ходательством в Президиум Верховного Совета СССР об издании Указа о порядке приобретения гражданства СССР лицам литовской национальности, кореными жителями г. Клайпеда, Клайпедского, Пагегского и Шилутского уездов Литовской ССР. 30 июня 1947 г. *LCVA*, f. R-758, ap. 2, b. 10, l. 89–90.

¹¹⁹ Lietuvos TSR AT Prezidiumo nutarimas kreiptis į TSRS AT Prezidiumą dėl TSRS pilietybės suteikimo buvusiems Klaipėdos krašto gyventojams lietuviams buvo parengtas 1947 m. balandžio 30 d. Plačiau žr. Постановление Президиума Верховного Совета Литовской ССР Об обращении с ходательством в Президиум Верховного Совета СССР об издании Указа о порядке приобретения гражданства СССР лицам литовской национальности, кореными жителями г. Клайпеда, Клайпедского, Пагегского и Шилутского уездов Литовской ССР. 30 апреля 1947 г. *LCVA*, f. R-758, ap. 3, b. 14, l. 1–3.

¹²⁰ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas dėl Lietuvos TSR Tauragės ir Kretingos apskričių sumažinimo. 1947 m. balandžio 16 d. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Žinios*, Nr. 8–9 (63–64), 1947, balandžio 26, l. 6.

Stunde Null – tarptautinės teisės principų, susijusių su teritorijos įgijimu, interpretacijos šaltinis

Kaip buvo minėta anksčiau, Klaipėdos krašto tapimo Tarybų Lietuvos teritorijos dalimi problema yra glaudžiai susijusi teisiniais aspektais. Tad keliant probleminius klausimus ir juos analizuojant taip pat reikia atkreipti dėmesį į tarptautinės teisės principus, susijusius su teritorijos įgijimu: kas ir kaip paveikė jų praktinį taikymą pirmaisiais pokario metais?

1947 m. pabaigoje tapo aišku, kad Sąjungininkams nepavyks sudaryti taikos sutarties su Vokietija¹²¹. Tarptautinės teisės požiūriu pagrindinė to priežastis buvo Vokietijos valstybingumo klausimas, kai jį panaikinus, pasak J. Stalino, Vokietija tapo „geografinė“ kategorija¹²². Kaip pabrėžė H. Kelsenas, „<...> Antrojo pasaulinio karo metu nustojus egzistuoti Vokietijos reichui, kaip legaliai valstybei, jokia taikos sutartis arba kokia nors kita sutartis dėl jo teritorijos dalies perdavimo valstybei nugalėtojai arba bet kuriai kitai valstybei negalėjo būti sudaryta“¹²³. Nepaisant to, Vokietijos teritorijos dalis į rytus nuo Oderio ir Neisės upės linijos buvo atskirta nuo jos ir padalyta Tarybų Sąjungai ir Lenkijai. Taip pat buvo panaikinta Prūsijos valstybė, formaliai egzistavusi iki 1947 m. pradžios. Eberhardas Menzelis, išanalizavęs Potsdamo konferencijos nutarimus, Niurnbergo tribunolo medžiagą, Atlanto ir Jungtinių Tautų Chartijas ir tai, kaip praktikoje buvo sprendžiamas Vokietijos klausimas, pažymėjo, kad Sąjungininkų vykdyta politika neatitiko nei Potsdamo konferencijos nutarimų, nei JT Chartijos¹²⁴. Jis taip pat nurodė, kad Sąjungininkai pasielgė apdairiai įtraukdami į Chartiją 107-ąjį straipsnį, kuris skelbė: „Nė viena šios Chartijos nuostata nepanaikina ir nedraudžia imtis veiksmų, susijusių su bet kuria valstybe, kuri Antrojo pasaulinio karo metu buvo bet kurios šią Chartiją pasirašiusios valstybės priešas, kurią dėl šio karo priėmė arba patvirtino vyriausybės, atsakingos už tokį veiksmą.“¹²⁵ Paprasčiau tariant, visi Sąjungininkų priimti sprendimai priešiškų valstybių atžvilgiu yra nekvestionuojami. Tokio straipsnio įtraukimas į JT Chartiją neturėtų stebinti. Jau Krymo konferencijoje tapo aišku, kad Atlanto chartijos principai tėra skambūs šūkiei, kad jų taikymas priklauso nuo geopolitinio jėgų balanso. 1945 m. vasario 27–28 d. Didžiosios Britanijos atstovų rūmuose vyko debatai dėl Krymo konferencijoje tarp Sąjungininkų pasiektų susitarimų. Jų metu parlamento narys Mauriceas Petherickas atkreipė dėmesį, kaip praktikoje yra taikomas Atlanto chartijos 2-asis punktas. Apžvelgęs Vokietijos, Lenkijos ir trijų Baltijos šalių klausimų sprendimo

¹²¹ Dėl Užsienio Reikalų Ministrų Londono pasitarimo rezultatų. V. M. Molotovo pareiškimas tarybinės spaudos atstovams. *Tiesa*, 1948, sausio 1, Nr. 1 (1444), l. 2.

¹²² *Тегеран–Ялта–Потсдам. Сборник документов*. Сост. Ш. Санакоев, Б. Цыбулевский. Москва, 1970, с. 218.

¹²³ KELSEN, Hans. *Principles of International Law*. New York, 1952, p. 75–76.

¹²⁴ MENZEL, Eberhard. *Das Selbstbestimmungsrecht der Völker und das Annexionsverbot*. Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg/Pr. Kitzingen/Main, 1954, S. 223–224.

¹²⁵ Ten pat, p. 223.

atvejus, jis konstatavo, kad Krymo konferencijoje Atlanto chartija tapo tik „kelionių vadovu ir daugiau nėra taisyklė“, ir pridūrė, kad „Atlanto Chartija gali būti taikoma tik stiprioms, save apginti galinčioms, bei pakankamai nutolusioms, kad joms kiltų realus pavojus, valstybėms“¹²⁶.

1948 m. spalio 4–5 d. vykusiame JTO Saugumo tarybos posėdyje buvo nagrinėjamas pirmasis Šaltojo karo konfliktas – „Berlyno krizė“. Tarybų Sąjungos delegacija atsisakė svarstyti šį klausimą motyvuodama tuo, kad tai nėra JTO kompetencija. Tarybų Sąjungos vadovybė tvirtai laikėsi pozicijos, jog Vokietijos klausimą turi spręsti ne JTO, bet Sąjungininkų sudaryta URM taryba¹²⁷. Tarybų Sąjungos atstovas A. Višinskijus pareiškė, kad „<...> Berlyno klausimas, kuris yra viso Vokietijos klausimo dalis, sutinkamai su SNO Įstatų 107 straipsniu, turi būti išspręstas tų vyriausybių, kurioms tenka atsakomybė už Vokietijos okupaciją ir, vadinasi, negali būti perduotas Saugumo Tarybai svarstyti“¹²⁸. Tad panaikinus Vokietijos valstybę susidarė teisinis vakuumas, kuriuo netruko pasinaudoti Sąjungininkai savo tikslams pasiekti ir kuris suteikė pagrindą skirtingoms tarptautinės teisės interpretacijoms. 1947 m. lapkričio 25 – gruodžio 15 d. Londone vykusioje URM tarybos V sesijoje nagrinėjant taikos sutarties su Vokietija klausimą JAV valstybės sekretorius Georgeas Marshallas pareiškė: „Mums Jaltos ir Potsdamo nutarimų redakcija reiškia vieną dalyką, o Tarybų Sąjungai – kitą, ir man rodosi, jog nėra priežasties vėl pradėti diskusiją apie tuos įvairius interpretavimus.“¹²⁹

Skirtingą tarptautinės teisės principų, susijusių su teritorijos įgijimu, interpretavimą galima iliustruoti dviejų tarptautinės teisės doktrinų pavyzdžiais. Sovietinė tarptautinės teisės doktrina siejo teritorinių pakeitimų klausimus su tautų apsisprendimo teise, kuri turi būti taikoma atsižvelgiant į kompleksą teritorijos įgijimo kriterijų: istorinį, etnografinį, ekonominį, karinį-strateginį ir net geografinį¹³⁰. Taip Tarybų Sąjungos teisė į Karaliaučiaus miestą ir greta esantį rajoną buvo argumentuojama sieku „užtikrinti TSRS saugumą ir sutvirtinti visuotinę taiką“¹³¹. Todėl sovietinėje tarptautinės teisės doktrinoje JT Chartijos 1 straipsnio 2 punktą buvo interpretuojamas kaip teisinis pagrindas spręsti teritorinius klausimus pagal „tautų apsisprendimo teisę“. Sovietinis tarptautinės teisės specialistas J. Barsegovas pabrėžė, jog „savo teritorinėms teisėms pagrįsti valstybė gali remtis senuoju teisės titulu tik tiek, kiek jis neprieštaruja tautų apsisprendimo teisei“, jog, „<...> nustatant valstybines sienas, pirmiausia, turi būti atsižvelgta į suverenią tiksliai,

¹²⁶ Crimea Conference. HC Deb 28 February 1945 vol 408 cc1416–519, p. 1424–1426 [žiūrėta 2018 10 16]. Prieiga per internetą: <<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1945/feb/28/crimea-conference>>.

¹²⁷ A. J. Višinskio kalba 1948 m. spalio mėn. 5 d. Saugumo Tarybos posėdyje. *Tiesa*, 1948, spalio 8, Nr. 239 (1682), l. 3.

¹²⁸ Drg. A. J. Višinskio kalba Saugumo Tarybos 1948 m. spalio mėn. 4 d. posėdyje. *Tiesa*, 1948, spalio 7, Nr. 238 (1681), l. 3.

¹²⁹ Vakarų šalių delegacijos nesutinka pradėti ruošti taikos sutartį su Vokietija. *Tiesa*, 1947, gruodžio 7, Nr. 287 (1424), l. 3.

¹³⁰ БАРСЕГОВ, Юрий. *Территория в международном праве*. Москва, 1958, с. 107, 151.

¹³¹ Ten pat, p. 153.

aiškiai ir savanoriškai išreikštą suinteresuotų tautų valią – vis vien, ar ji išreikšta spaudoje, liaudies susirinkimuose, partijos nutarimuose arba nepasitenkinimuose ir sukilimuose prieš tautinę priespaudą. *Laisva* ir *tikra* tautos valios išraiška yra esminis tautų apsisprendimo teisės principas¹³². Šį principą J. Barsegovas taikė ir Antrojo pasaulinio karo metu įvykusiems teritoriniams pakeitimams pagrįsti. „Neteisingas, agresyvus karas dėl svetimų teritorijų užgrobimo ir jo pasekmės, nors ir „įformintos“ tarptautiniais-teisinais aktais, yra neteisėti. Teritoriniai pakeitimai, įvykę dėl karo, negali būti pripažinti teisėtais, jeigu prieš gyventojus buvo taikyta prievarta, ignoruota jų suvereni valia, pažeista neatsiejama tautinio apsisprendimo teisė“, – nurodė jis. Be to, pasak J. Barsegovo, bet koks teritorijos perdavimas (cesija) „<...> turi atitikti tautų teisę į apsisprendimą, kaip ir kitiems, su juo susijusiems, visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams, – suverenios lygybės, teritorijos vientisumo ir neliečiamybės nuo neišprovokuoto užpuolimo iš išorės, atsisakymo nuo agresyvaus karo ir jo rezultatų pripažinimo. Tik, jeigu cesija atitiks šiems tarptautinės teisės principams, ji bus juridiskai pagrįsta ir valstybė, įgyjanti teritoriją, gaus į ją juridiskai galiojančią tarptautinį-teisinį titulą. <...> Nelygiavertės sutartys, fiksuojančios neteisingas sienas, pagal tarptautinę teisę gali būti atmestos tos pusės, kurios suverenios teisės pažeistos“¹³³.

Vakarų tarptautinės teisės doktrinos atstovo H. Kelzeno nuomone, „jeigu valstybė karo metu okupuoja prieš teritoriją ir kada jo pasipriešinimas tampa negalimas, nugalėtojas gali, po to kai jis tvirtai užvaldė užkariautą teritoriją, įtraukti ją į savo teritoriją. Toks teritorijos prijungimas, kai nėra legitimaus teritorijos savininko sutikimo, yra vadinamas aneksija. Valstybė nugalėtoja gali aneksuoti nugalėtos valstybės teritoriją tikslu visam laikui įtraukti ją į savo teritoriją arba, pavyzdžiui, ketinant ją anksčiau ar vėliau *perleisti trečiajai šaliai* arba šioje teritorijoje *sukurti naują valstybę*. Kad ir kokie būtų nugalėtojo ketinimai, aneksuota teritorija *teisėtai priklauso* jam, netgi jei laimėtas karas buvo neteisėtas, o nugalėtos valstybės aneksija – tarptautinis deliktas. Šiuo atveju *efektyvaus valdymo* principas, kaip tarptautinės teisės principas, yra teritorinio pakeitimo pagrindas“¹³⁴. Jis taip pat nurodė: „Jeigu skirtingos teritorijos juridiskai priklauso tai pačiai vyriausybei, jos priklauso tai pačiai valstybei, nes pagal tarptautinę teisę valstybė gali turėti tik vieną vyriausybę; nes viena valstybė gali turėti tik vieną teritoriją.“¹³⁵ Tad jeigu remsimės šiuo H. Kelseno teiginiu ir faktu, kad Tarybų Lietuva nebuvo suvereni valstybė, vadinasi, turėsime pripažinti, kad Tarybų Lietuva su Klaipėdos kraštu priklausė Tarybų Sąjungai.

Taigi, Vokietijos kapituliacija sudarė sąlygas interpretuoti tarptautinės teisės principus, susijusius su Vokietijos teritorijos dalies įgijimu. Ir nors Sąjungininkai skirtingai interpretavo Antrojo pasaulinio karo rezultatus, tačiau jie sutarė, kad prieš teritorija ar jos dalis gali būti aneksuota. Atsižvelgiant į sovietinę tarptautinės teisės doktriną, susijusią

¹³² БАРСЕГОВ, Юрий. *Территория в международном праве*. Москва, 1958, с. 122.

¹³³ Ten pat, p. 101–102.

¹³⁴ KELSEN, Hans. *Principles of International Law*. New York, 1952, p. 214.

¹³⁵ Ten pat, p. 262.

su teritorijos įgijimu, galima teigti, kad Tarybų Lietuvos vadovybės retorika, kai Tarybų Lietuvos teisės į Klaipėdos kraštą buvo argumentuojamos „lietuvių tautos“ valia ir jos siekiu visas „lietuviškas žemes sujungti“, atitiko sovietinę doktriną ir buvo demagogiška. Kita vertus, tokia retorika apėmė gana siaurą – Tarybų Lietuvos – kontekstą. Kadangi tarptautinėse derybose Klaipėdos krašto priklausomybės klausimas nebuvo keliamas, šis klausimas buvo išspręstas vienašališku – Tarybų Sąjungos – sprendimu ir jos vidaus teritorinio sutvarkymo kontekste.

Išvados

Po Teherano konferencijos Tarybų Sąjunga pradėjo vykdyti tokią politiką, kuria siekta įgyti teritorijų Vakaruose ir stiprinti jos pozicijas tarptautinėje erdvėje. Tarybų Lietuvos atkūrimo klausimas buvo susietas su Tarybų Lietuvos teritorijos revizijos klausimu. Kol nebuvo žinoma galutinė Tarybų Lietuvos teritorinė sudėtis, Tarybų Lietuvos atkūrimas buvo pristatomas kaip „lietuviškų žemių sujungimas“ ir dangstomas „lietuvių tautos“ vardu, nes kito teisinio pagrindo „atkurti“ Tarybų Lietuvą su Vilniumi ir Klaipėda Tarybų Lietuvos vadovybė neturėjo. Lietuvos TSR gynybos ir užsienio reikalų komisariatai buvo tie „instrumentai“, kuriems padedant siekta įgyvendinti Tarybų Sąjungos karinius ir politinius tikslus: suteikti Tarybų Lietuvai kare su Vokietija ir kitomis Sąjungininkams priešiškomis valstybėmis kovojusios valstybės statusą, kuris garantuotų jai teisę ne tik į karo metu patirtos žalos atlyginimą, bet ir teisę įgyti naujas teritorijas Vakaruose.

Po Tarybų Lietuvos teritorijos pagal 1940–1941 m. sienų ribas „išvadavimo“ Tarybų Lietuvos vadovybė nustojo reikšti pretenzijas į iredentines teritorijas, bet ėmė akcentuoti materialinius ir demografinius nuostolius, atsakomybę ir atlyginimą už juos. Tarybų Sąjunga, kartu ir Tarybų Lietuva, reišė pretenzijas Vokietijai tik dėl tiesioginės materialinės žalos, kurią Tarybų Lietuva patyrė 1941–1944 m., – ji buvo įvertinta 17 mlrd. rublių. Raudonajai armijai užėmus Klaipėdos kraštą ir jį įtraukus į Tarybų Lietuvos sudėtį, Tarybų Lietuvos vadovybė nemanipuliavo Klaipėdos kraštu tam, kad sudarytų dar didesnio nei 17 mlrd. rublių tiesioginio nuostolio vaizdinį, nes sąjunginiu ir tarptautiniu mastu Klaipėdos kraštas nebuvo vertinamas Tarybų Lietuvos nuostolių dalimi. Sudarydama taikos sutartį su Vokietija Tarybų Sąjungos vadovybė, atstovaujanti Tarybų Lietuvai, galėjo reikalauti tokių taikos sutarties sąlygų, pagal kurias Vokietija atsisakytų teisių į Klaipėdos kraštą.

Nuo Tarybų Lietuvos „išvadavimo“ pradžios iki Klaipėdos užėmimo sąjunginėje spaudoje Klaipėdos kraštas buvo minimas tik epizodiškai, neakcentuojant jo priklausomybės Tarybų Lietuvai. Užėmus Klaipėdą tiek sąjunginėje, tiek respublikinėje spaudoje Klaipėdos krašto „išvadavimas“ ir „gražinimas“ pateikti „lietuviškų žemių sujungimo“ kontekste, išryškinant teritoriniu požiūriu naujo valstybinio darinio, kuriam priklauso Vilnius ir Klaipėda, sudarymą bei akcentuojant lemiamą Tarybų Sąjungos indėlį „at-

kuriant“ Tarybų Lietuvą. Formuodama Tarybų Lietuvos „išvadavimo“ su Vilniumi ir Klaipėda diskursą Tarybų Lietuvos vadovybė buvo priklausoma nuo Tarybų Sąjungos vykdytos politikos tiek Tarybų Lietuvos teritorinės sudėties, tiek Tarybų Sąjungos vakarinių sienų atžvilgiu. TSRS vadovybė vertino Klaipėdos kraštą Tarybų Sąjungos naujai įgytų teritorijų kontekste. Neturėdama pakankamo teisinio pagrindo pagrįsti Klaipėdos krašto priklausomybę Tarybų Lietuvai, bet siekdama sudaryti prieškarinės ir Tarybų Lietuvos valstybingumo tęstinumo regimybę, tiek Tarybų Lietuvos, tiek TSRS vadovybė apsiribojo abstrakčiais pasisakymais apie Klaipėdos krašto „sugrąžinimą lietuvių tautai“ ir „Tarybų Lietuvos išvadavimą“.

1946–1948 m. įvykus rinkimams į TSRS ir Lietuvos TSR Aukščiausiąsias bei vietines tarybas buvo patvirtinta Tarybų Lietuvos politinė sistema ir jos priklausomybė Tarybų Sąjungai, taip pat formaliai buvo baigta įtvirtinti sovietinė santvarka ir sukurtas Lietuvos visuomenės dalyvavimo valdymo procese įvaizdis. 1946–1948 m. rinkiminių kampanijų metu Tarybų Lietuvos vadovybė išnaudojo Klaipėdos krašto „išvadavimo“, „grąžinimo“ ir „lietuviškų žemių sujungimo“, jau esant Tarybų Lietuvos dalimi, reikšmes kaip propagandinę priemonę „atkurto valstybingumo“ vaizdiniai sudaryti, savo vaidmeniui sureikšminti, sovietinei santvarkai išaukštinti ir Lietuvos visuomenei konsoliduoti. Tarybų Lietuvoje 1946–1948 m. vykusių rinkimų rezultatai buvo klastojami, tačiau Klaipėdos krašto teritorijoje vykusių rinkimų duomenys galėjo labiau atitikti tikrovę, nes čia rinkėjai buvo kariškiai ir valdžios pasikeitimu materialiai suinteresuoti naujieji gyventojai.

Klaipėdos kraštas įėjo į Tarybų Sąjungai perduoto Karaliaučiaus miesto ir greta esančio rajono teritoriją. Klaipėdos krašto integracijos į Tarybų Lietuvos sudėtį klausimas buvo sprendžiamas kaip Tarybų Sąjungai perduotos Rytų Prūsijos teritorijos dalies padalijimas Rusijos TFSR ir Tarybų Lietuvai. Pagal TSRS ir sąjunginių respublikų Konstitucijas pirmiau buvo sudaryta ir į RTFSR sudėtį įtraukta Karaliaučiaus sritis. Klaipėdos, Pagėgių ir Šilutės apskritys buvo sudarytos ir įtrauktos į Tarybų Lietuvos sudėtį kaip Klaipėdos krašto teritorijos dalys. Toks tapatinimas pabrėžė prieškarinės ir Tarybų Lietuvos tęstinumą, tačiau nespėndė klausimų, kylančių dėl šios Rytų Prūsijos teritorijos dalies priklausomybės Tarybų Lietuvai teisinio pagrįstumo. Karaliaučiaus miesto ir greta esančio rajono padalijimas ir jo dalių įtraukimas į RTFSR ir Tarybų Lietuvos sudėtis buvo pradėtas 1946 m. ir baigtas 1948 m. Išskiriamos dvi priežastys, dėl kurių šis procesas užsitęsė: 1) Karaliaučiaus miesto ir greta esančio rajono Tarybų Sąjungos sudėtyje klausimo sprendimas buvo susijęs su sąjunginės ir respublikinės aukščiausiųjų valdžios organų legitimacija bei Tarybų Sąjungos ir sąjunginių respublikų pirmųjų pokarinių planų ir biudžetų priėmimu; 2) TSRS vadovybė bandė spręsti Karaliaučiaus miesto ir greta esančio rajono perdavimo Tarybų Sąjungai klausimą kitu nei aneksija, t. y. tarptautinėje teisėje pripažintu, būdu.

Panaikinus Vokietijos valstybę susidarė teisinis vakuumas, kuriuo pasinaudojo Sąjungininkai savo tikslams pasiekti ir kuris leido interpretuoti tarptautinės teisės principus, susijusius su teritorijos įgijimu. Nors Sąjungininkai skirtingai interpretavo

Antrojo pasaulinio karo rezultatus, tačiau jie sutarė, kad prieš teritorija ar jos dalis gali būti aneksuota. Sovietinė tarptautinės teisės doktrina siejo teritorijos įgijimą su tautų apsisprendimo teise ir buvo demagogiška. Kadangi tarptautiniame kontekste Klaipėdos krašto priklausomybės klausimas nebuvo keliamas, šis klausimas buvo išspręstas vienašališku – Tarybų Sąjungos – sprendimu ir jos vidaus teritorinio sutvarkymo kontekste kaip Tarybų Sąjungos nacionalinės politikos sovietinių tautų atžvilgiu pavyzdys.

Šaltiniai ir literatūra

1. BRODERSEN, Per. *Die Stadt im Westen. Wie Königsberg Kaliningrad wurde*. Göttingen, 2008.
2. BUKAVICKAS, Rubenas. Iredentinis diskursas Tarybų Lietuvos spaudoje 1941–1945 metais: nuo teritorinių pretenzijų iki „lietuviškų žemių sujungimo“. *Istorija*, 2017, t. 107, Nr. 3, p. 60–92.
3. GLIOŽAITIS, Antanas. Lietuvos SSR ribų nustatymo analizė. *Geografija ir kartografija*, 2002, t. XXVIII, Nr. 1, p. IIa–III.
4. GORING, Gilbert H. *Das Memelland – Gestern und heute. Eine historische und rechtliche Betrachtung*. Bonn, 1991.
5. HECKER, Hellmuth. *Deutschland, Litauen und Memelland*. Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg/Pr. Band VI. Würzburg, 1955, S. 228–256.
6. HECKER, Hellmuth. *Die eingliederung des Memellandes in die Litauische Sozialistische Sowjet-Respublik nach dem 2. Weltkrieg als Rechtsfrage*. Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg / Pr. Band VIII. Würzburg, 1958, S. 349–367.
7. KELSEN, Hans. *Principles of International Law*. New York, 1952.
8. KELSEN, Hans. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius, 2002.
9. KIBELKA, Ruth. *Ostpreußens Schicksalsjahre 1944–1948*. Berlin, 2001.
10. KISSINGER, Henry. *Diplomatija*. Vilnius, 2003.
11. KOSSERT, Andreas. *Ostpreussen. Geschichte und Mythos*. Berlin, 2005.
12. LANE, Jean-Eric. *Konstitucija ir politikos teorija*. Kaunas, 2003.
13. *Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Žinios*. 1944–1950 m.
14. *Lietuvos TSR administratyvinis-teritorinis padalinimas pagal 1949 m. sausio 1 d. padėtį*. Vilnius, 1949.
15. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Trečioji Sesija. 1948 m. balandžio mėn. 5–7 d. Stenogramos*. Vilnius, 1949.
16. *Lietuvos TSR įstatymų, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Įsakų ir Vyriausybės nutarimų Chronologinis rinkinys. I tomas, 1940–1947*. Vilnius, 1956.
17. MAKSIMAITIS, Mindaugas; VANSEVIČIUS, Stasys. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius, 1997.
18. MENZEL, Eberhard. *Das Selbstbestimmungsrecht der Völker und das Annexionsverbot*. Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg / Pr. Kitzingen / Main, 1954, S. 173–224.

19. NEIBERG, Michael. *Potsdam: The End of World War II and the Remaking of Europe*. New York, 2015.
20. PALECKIS, Justas. *Ką davė tarybų valdžia Lietuvos darbo žmonėms*. Vilnius, 1947.
21. *Reichsgesetzblatt*. 1939–1945 m. Oficialus Vokietijos reicho teisės aktų leidinys.
22. SAKSON, Andrzej. *Vom Memel bis Allenstein. Die heutigen Bewohner des ehemaligen Ostpreußens: Memelland, Kaliningrader Gebiet, Ermland und Masuren*. Frankfurt am Main, 2016.
23. *Tarybų Lietuva*. 1944–1945 m. LKP(b) CK ir Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo organas.
24. *Tiesa*. 1944–1948 m. LKP(b) CK, Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Lietuvos TSR Ministrų Tarybos organas.
25. ŽALIMAS, Dainius. *Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius, 2005.
26. ŽALIMAS, Dainius. SSRS okupacijos žalos atlyginimo įstatymas tarptautinės teisės normų kontekste. *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 10 (88), p. 22–32.
27. WALLAT, Joachim. *Die völkerrechtliche Stellung des Memelgebietes*. Europäische Hochschulsschriften. Reihe II. Rechtswissenschaft, Bd. 1059. Frankfurt am Main, 1991.
28. БАРСЕГОВ, Юрий. *Территория в международном праве*. Москва, 1958.
29. *Известия Советов Депутатов трудящихся СССР*. 1944–1947 г.
30. КУШНЕР (КНЬШЕВ), Павел. Этнические территории и этнические границы. Из: *Академия наук СССР. Труды института этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая*. Новая серия, Том XV. Москва, 1951.
31. МАСЛОВ, Валерий. Создание Кёнигсбергской области и ее переименование в 1946 г. Из: *Калининградские архивы: материалы и исследования. Сборник статей*. Выпуск 11. Отв. ред. В. Н. МАСЛОВ. Калининград, 2014, с. 99–109.
32. ПЛАТОШКИН, Николай. *Мемельский (Клайпедский) вопрос в международных отношениях. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук*. Москва, 2003.
33. *Правда*. Орган Центрального Комитета и МК ВКП(б). 1944–1947 г.
34. РСФСР. *Административно-территориальное деление на 1 января 1948 года*. Москва, 1947.
35. САФРОНОВАС, Василиюс. Восточная Пруссия – недоделённое наследство? *Ab Imperio: Studies of New Imperial History and Nationalism in the Post-Soviet Space*, 2014, No. 1, p. 205–243.
36. *Сборник Законов СССР и Указов Президиума Верховного Совета СССР*. 1938 г. – июль 1956 г. Редактор сборника Л. И. МАНДЕЛЬШТАМ. Москва, 1956.
37. *СССР и Литва в годы Второй Мировой войны. Том II. Литва в политике СССР и в международных отношениях (август 1940 – сентябрь 1945 гг.)*. Vilnius, 2012.
38. СССР. *Административно-территориальное деление Союзных Республик на 1 мая 1949 года. Издание шестое*. Москва, 1949.

39. СТАЛИН, Иосиф В. *Полное собрание сочинений*. Том 16. Москва, 1997.
40. *Третья Сессия Верховного Совета Литовской ССР (Первого созыва) 29–30 августа 1944 г. Стенографический отчет*. Вильнюс, 1947.
41. *Заседания Верховного Совета СССР (первая сессия) 12–19 марта 1946 г. Стенографический отчет*. Москва, 1946.
42. *Заседания Верховного Совета СССР (третья сессия) 20–25 февраля 1947 г. Стенографический отчет*. Москва, 1947.
43. *Заседания Верховного Совета РСФСР 2-го созыва. Вторая Сессия (10–13 марта 1948 г.)*. Москва, 1948.

Klaipėda Region as Part of Soviet Lithuania in 1945–1948: Problematic Issues and Legal Aspects

Rubenas Bukavickas

Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archeology, Herkaus Manto St. 84, Klaipėda, Lithuania
e-mail: rubenas.bukavickas@gmail.com

Summary

After the Tehran Conference the Soviet Union started carrying out such politics which pursued the aim to acquire territories in the West and strengthen its positions in the international arena. The question of revision of the Lithuanian territory was raised together with the question of restoration of Soviet Lithuania. Until the final territorial composition of Soviet Lithuania was not known the restoration of Soviet Lithuania was presented as “the consolidation of Lithuanian lands” and was disguised under the name of “Lithuanian nation”, as the leadership of Soviet Lithuania had no other legal basis for the “restoration” of Soviet Lithuania with Vilnius and Klaipėda. The Lithuanian SSR Commissariats of Defence and Foreign Affairs were the instruments with the help of which it was aspired to implement the military and political aims of the Soviet Union: to provide Soviet Lithuania with a status of a country that was fighting in a war with Germany and other countries hostile to the Allies, which would provide it with the right to receive compensation for the damage incurred during the war, but also the right to acquire new territories in the West.

After the “liberation” of the territory of Soviet Lithuania according to the broader boundaries of 1940–1941 the Soviet Lithuanian leadership ceased claiming irredentist territories but undertook emphasizing material and demographical damage, responsibility and compensation for it. The leadership of Soviet Lithuania did not manipulate the Klaipėda Region in order to form an image of an even greater than 17 billion rouble direct loss, because the Klaipėda Region was not qualified

as part of Soviet Lithuania on the international scale. On the other hand, when concluding a peace treaty with Germany, the Soviet Union leadership representing Soviet Lithuania could require such conditions of the treaty according to which Germany would refuse the rights to the Klaipėda Region.

From the beginning of the “liberation” of Soviet Lithuania to the occupation of Klaipėda, the Klaipėda Region was mentioned in the Soviet Union press only episodically with no emphasis on its belonging to Soviet Lithuania, because the Klaipėda Region was not considered as part of the Soviet Union, as well as Soviet Lithuania. After the occupation of Klaipėda the Soviet Union and the republican press presented the “liberation” and “return” of the Klaipėda Region in the context of “consolidation of Lithuanian lands”, highlighting the creation of a new territorial state construct with Vilnius and Klaipėda and emphasizing the crucial contribution of the Soviet Union to the “restoration” of Soviet Lithuania. While forming the discourse of the “liberation” of Soviet Lithuania with Vilnius and Klaipėda, the leadership of Soviet Lithuania was dependent on the politics carried out by the Soviet Union in relation to the territorial constitution of Soviet Lithuania as well as the western borders of the Soviet Union. The USSR leadership assessed the Klaipėda Region in the context of the newly acquired territories of the Soviet Union. Having no sufficient legal basis for the belonging of the Klaipėda Region to Soviet Lithuania but aspiring to create the simulacrum of the continuity of pre-war and Soviet Lithuania statehood, the USSR leadership restricted itself to abstract utterances about the Klaipėda Region’s “return to Lithuanian nation” and “liberation of Soviet Lithuania”.

By the 1946–1948 elections to the Supreme Councils of the USSR and the Lithuanian SSR the political system of Soviet Lithuania and its belonging to the Soviet Union was confirmed, unionized, the republican authority was legitimated, the visibility of the independent continuity of Soviet Lithuania and the image of the Lithuanian society’s participation in governance was created. During the 1946–1948 election campaigns the leadership of Soviet Lithuania treated the “liberation” and “return” of the Klaipėda Region as the event marking the end of the “consolidation of Lithuanian lands” in the composition of Soviet Lithuania by emphasizing that “the consolidation of Lithuanian lands” became possible only due to the victory of the Soviet Union against Germany. The leadership of Soviet Lithuania used all this as a means of propaganda to create an image of restored “statehood”, to enthrone the Soviet order and to consolidate the Lithuanian society. The results of the 1946 and 1947 elections carried out in Soviet Lithuania were falsified; however, the data of elections carried out in the territory of the Klaipėda Region could be more corresponding to reality, because the voters there were soldiers and new inhabitants who were materially concerned about the change of government.

The Klaipėda Region was a part of the territory of the City of Königsberg and the adjacent area transferred to the Soviet Union. The question of the Klaipėda Region’s integration into the territorial composition of Soviet Lithuania was solved as a division of a part of the territory of East Prussia transferred to the Soviet Union between the Russian SFSR and Soviet Lithuania. According to the constitutions of the USSR and the Soviet Republics the Königsberg Region was the first to be formed and included into the composition of the RSFSR. Klaipėda, Pagėgiai and

Šilutė counties were formed and included into the composition of Soviet Lithuania as the former territory of the Klaipėda Region. Such identification emphasized the continuity of pre-war and Soviet Lithuania, but did not solve the arising issues of legitimacy relating to the belonging of this territory of East Prussia to Soviet Lithuania. The division of the City of Königsberg and the adjacent area and the inclusion of its parts into the composition of the RSFSR and the Lithuanian SSR began in 1946 and was completed in 1948. There are two reasons distinguished for such a long-running process: 1. The solution of the issue of the City of Königsberg and the adjacent area being a part of the Soviet Union was related to the legitimation of unionized and republican supreme government bodies, as well as the first post-war planning and budget formation and adoption for the Soviet Union and the Soviet Republics; 2. The leadership of the Soviet Union tried to solve the issue of the City of Königsberg and the adjacent area, as well as the Klaipėda Region, through the transfer to the Soviet Union using another way recognised in the international law rather than annexation.

After the liquidation of the State of Germany there was a legal vacuum formed, and the Allies used it for reaching their aims. It also gave grounds for different interpretations of the international law. Although the Allies interpreted the results of the war in a different way, they agreed that a hostile territory or a part of it could be annexed. The rhetoric of the Soviet Lithuanian leadership, where the rights of Soviet Lithuania to the Klaipėda Region were argued as an objective of the “Lithuanian nation” and the implementation of its will, conformed to the demagogy of the Soviet international law doctrine. Since the question of belonging of the Klaipėda Region was not raised in the international context, this question was solved by a unilateral decision made by the Soviet Union in the context of its inner territorial regulation as an example of the Soviet Union national politics towards Soviet nations.

Įteikta / Received 2018 11 12
Priimta / Accepted 2019 02 22